

Glava XI

DRUGI PRODOR U SRBIJU

(22. 5—5. 9. 1944)

U maju 1944. Vrhovni štab razradio je osnovnu zamisao za nastupanje snaga Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju radi njenog konačnog oslobođenja. Za izvršenje toga zadatka bile su predviđene, pored snaga koje su djelovale u Srbiji, i krupne snage koje bi se koncentrisale u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori. Planirano je da se prodor u Srbiju izvrši u julu i avgustu na tri operacijska pravca: iz istočne Bosne u zapadnu Srbiju, iz Sandžaka kroz zapadnu Srbiju ka Sumadiji i iz Crne Gore u jugoistočnu Srbiju. S tim ciljem pristupilo se pripremanju triju operativnih grupa. Za nastupanje na prvom pravcu određen je Dvanaesti korpus, na drugom Prvi proleterski korpus, a na trećem Operativna grupa sastava 2, 5. i 17. divizija.

Da bi sačuvao Srbiju u svojim rukama, njemački vrhovni komandant za Jugoistok izdao je direktivu za izvođenje ofanzivnih operacija protiv snaga Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji, a i onih koje su se grupisale na njenim zapadnim granicama. Ove operacije Nijemci su izvodili naizmjениčno, a sve su bile ograničene po vremenu i prostoru. Cilj im je bio da se snage NOV u Srbiji onesposobe duže vremena za jače dejstvo, a da se snagama NOV u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori nanesu gubici i da im se spriječi prodor u Srbiju. Tako će Nijemci u junu i julu protiv ovih naših snaga izvesti niz uzastopnih operacija, koje su karakterisali odlučni prodori i maksimalno naprezanje sopstvenih i kvislinških snaga, uz obilnu primjenu manevara po unutrašnjim pravcima i podršku tenkovskih i motoriziranih jedinica.

U takvim uslovima prva je otpočela prodor u Srbiju Operativna grupa divizija. Njeno nastupanje požurivao je Vrhovni štab zbog teških borbi koje su vodile naše jedinice u Toplici i Jablanici u vrijeme julske neprijateljske ofanzive. Kako je u drugoj polovini jula učestvovala u razbijanju neprijateljskih snaga koje su izvodile ofanzivnu operaciju pravcem Peć—Andrijevića—Berane, Operativna grupa je 28. jula otpočela nastupanje ka Kopaoniku radi spajanja sa našim snagama u Toplici. U drugoj polovini avgusta otpočeo je prodor Prvi proleterski, a početkom septembra i Dvanaesta korpus.

Pošto su 2. i 5. divizija zauzele određene im prostorije, raspored ostalih naših divizija u Sandžaku i Crnoj Gori bio je slijedeći: 3. divizija, ojačana 3. crnogorskom brigadom, dejstvovala je na sektoru Brodarevo—Sjenica—Bihor; 37. divizija (bez 8. crnogorske brigade): Pljevlja—Rudo—Priboj—Prijepolje; 17. divizija: Čelebić—Meijak—Čajniče. Deveta crnogorska brigada 3. divizije dejstvovala je na sektoru Podgorice (sada Titograd).¹

Kada je 24. maja 1944. 5. divizija preuzela sektor Pljevlja—Prijepolje, neprijatelj je u Pljevljima imao oko 350 vojnika iz njemačkog puka »Brandenburg«, jednu haubicu, 2 brdska topa i 3—4 tenka, oko 100 vojnika muslimanske milicije, a u selima oko grada — četničku Pljevaljsku brigadu, jačine 600 vojnika, sa 2 minobacača 81 mm, i oko 20 puškomitraljeza; u Prijepolju: bataljon njemačkog puka »Brandenburg«, jednu haubicu, 2 brdska topa i 2—3 tenka, 2. bataljon 5. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa i oko 600 vojnika muslimanske milicije i četnika. Za obezbjeđenje komunikacije Pljevlja—Prijepolje Nijemci su iz bataljona u Prijepolju držali posade na dobro utvrđenim položajima, jednu na Mijajlovici (trig 1411), jačine 50 vojnika, i drugu u s. Jabuka, jačine 100 vojnika, sa jednim brdskim topom.

Dolaskom 2, 5. i 17. divizije na slobodnu teritoriju 2. korpusa njemačka komanda je ocijenila da postoji opasnost od novog prodora naših snaga sa ove teritorije u Srbiju. Da bi to spriječila, ona je krajem maja i početkom juna ojačala svoje snage u Sjenici, Prijepolju i Pljevljima jedinicama njemačke 181. divizije sa oko 15 tenkova i 14. brdskog puka njemačke 7. SS divizije »Princ Eugen«, a na području Rožaja i Plava dijelovima njemačke 21. SS legionarske divizije »Skenderbeg« i preduzela ofanzivne akcije s ciljem da našim jedinicama nanese gubitke i spriječi njihovo prikupljanje za pokret u Srbiju. Njemačke snage su sa pravca Sjenice, Peštera i Rožaja do 23. juna ovladale našim mostobranom na desnoj obali Lima u širem rejonu Bijelog Polja, a sa pravca Pljevalja i Prijepolja u prvoj polovini juna izvele su dva jača ispada u dubinu slobodne teritorije. Poslije toga, obostrano su izvođene akcije lokalnog značaja, a 18. jula Nijemci su otpočeli operaciju na pravcu Peć—Andrijevića—Berane, u namjeri da spriječe prodor Operativne grupe, 2, 5. i 17. divizije u Srbiju.

Preuzimanjem položaja od 37. divizije, 5. divizija imala je zadatak da neprijatelju spriječi prodor na slobodnu teritoriju, a zasjedama na komunikaciji Pljevlja—Prijepolje i drugim manjim akcijama da mu nanosi gubitke u živoj sili i tehnici. Dolaskom u Sandžak najvažnije je bilo da se jedinice odmore, da se putem kratkih vojnih i političkih kurseva osposobe mlade starješine koje su postavljene na mjesta svojih poginulih i ranjenih drugova, da se preduzme efikasnije liječenje ranjenih i bolesnih, da se dobro organizuje i sprovodi partijski i skojevski rad i organizuju i unaprijede svi oblici vojno-političkog i kulturno-prosvjetnog obrazovanja boraca i starješina i da jedinice prime savezničku pomoć u vojnoj opremi.

Koristeći mirnu situaciju na frontu prema Prijepolju, 1. krajiška brigada je 25. maja na najsvečaniji način proslavila dvogodišnjicu svoga formiranja. U ime boraca brigade govorili su njeni komandant Stevo Rauš i

1) Zbornik III/7, 257 i Zbornik 111/10, str. 529.

zamjenik političkog komesara Raja Nedeljković, a ja sam pozdravio brigadu u ime Štaba divizije i drugih njenih jedinica. Govorili smo o narodu Bosanske krajine, od kojeg je brigada potekla, o njenom formiranju u selu Lamovita pod planinom Kozarom, o njenom već do tada slavnom i dugom borbenom putu i njenim narednim zadacima i odali poštu poginulim borcima i starješinama brigade. Poslije svečanog dijela programa razigralo se kozaračko kolo uz borbene narodne pjesme. Stiglo se da se odigra i nogometna utakmica. Veselju ne bi bilo kraja da nije valjalo poći na položaje. Divno je bilo gledati raspjevane i vesele borce brigade, kojima nikakve ratne teškoće nisu mogle da preotmu ni djelić mladosti, volje, poleta i odlučnosti da se do kraja bore za slobodu svoje zemlje i za njeno novo, demokratsko društveno uređenje.

Odmah poslije preuzimanja položaja počele su da stižu prve pošiljke ratnog materijala od zapadnih Saveznika. Obično je dolijetala grupa od 4 do 6 aviona. Stizali su noću, materijal su spuštali padobranima u Mojkovcu, na mjestu označenom vatrama. Sa prvom grupom aviona stigla je saveznička vojna misija koju su sačinjavali jedan major i jedan podoficir, radio-telegrafista. Misija je ostala kod Štaba 5. divizije sve do našeg polaska u Srbiju. Tokom juna i u prvoj dekadi jula saveznici su 2. i 5. diviziji poslali znatne količine municije, eksploziv, nagazne mine i druga protivtenkovska sredstva, mašinke, dosta sanitetskog materijala, a sa odjećom i obućom podmirili smo dvije trećine sastava divizije (tada je 5. divizija imala 2.600 boraca). Iste količine materijala dobila je i 2. divizija. Dobivene su i izvjesne količine konzervirane hrane. Da bi materijal brže stizao do jedinica 5. divizije, avioni su ga od sredine juna spuštali u seoce Vodno, kod s. Gradina, na sredokraći puta između Pljevalja i Šahovića. Išao sam nekoliko puta da posmatram izvanredno umijeće, hrabrost i vještinu savezničkih avijatičara. Oni su sa začuđujućom preciznošću stizali nad mali plato seoceta Vodno i iz neposredne blizine, kružeći nad našim vatrama, padobranima istovarivali vreće ratnog materijala, koje su padale oko nas. Kada sam u jednom momentu pitao savezničkog majora zašto nam nisu tako poslali municiju i čamce dok smo bili u Srbiji, lakonski je odgovorio da smo tada često mijenjali mjesta za spuštanje materijala.

Jači napad iz Pljevalja u pravcu Zabljaka Nijemci su izvršili u zoru 5. juna. Oni su na položajima kod s. Vlahovići probili odbranu dvaju bataljona 4. krajiške brigade, po podne su tenkovima i drugim motorizovanim jedinicama izbili na r. Taru kod porušenog mosta na Đurđevića Tari i zahvatili mostobran na lijevoj obali rijeke. Pomoćni napad izveli su zajedno sa milicijom i četnicima pravcem s. Rabbitlje—s. Korijen—s. Mijakovići. Na tom pravcu neprijatelj je zaustavljen na Korijenu. Dobivši pojačanje, gumene čamce i drugi materijal za prelaz rijeke i za opravku ceste, Nijemci su ujutro 7. juna zauzeli naš aerodrom na Nego-bušdom polju (9 km istočno od Zabljaka). Snažnim napadima 4. krajiške brigade u toku noći 5/6. i 6. juna na neprijateljeve snage na dijelu komunikacije s. Potpeće—s. Kosanica, a od noći 6/7. juna bočnim protivdejsvima 4. i 10. krajiške brigade sa istoka i dviju brigada 17. divizije sa zapada neprijatelj je već 7. juna bio prisiljen na povlačenje iz

rejana s. Negobuđa, a do 17 časova 8. juna povukao se u Pljevlja. U tom ispadu na slobodnu teritoriju, Nijemci, milicija i četnici ubili su 36 žena, djece i starih ljudi, a odveli 12, opljačkali i popalili nekoliko sela i opljačkali oko 2.000 grla stoke.²¹

Neprijatelj je u tim borbama pretrpio znatne gubitke u ljudstvu, a od naoružanja zaplijenjena su 4 puškomitraljeza »šarca«, 50 pušaka, 4 tromblonske puške sa 90 bombi, 6 pištolja, 5 dvogleda, 40.000 metaka, 1 mala radio-stanica, 50 čebadi i druge opreme; uništeno je 7 kamiona. Mi smo imali 5 mrtvih i 12 ranjenih.³¹

Četvrta krajiška brigada uspostavila je vezu sa jedinicama 17. divizije još 4. juna, ali je ta veza prekinuta prodorom Nijemaca preko Tare, pa su zbog toga izostali usklađeni napori i sadejstvo među jedinicama dviju divizija. Zbog odsustva veze između štabova 4. i 10. krajiške brigade, nije bio dovoljno iskorišten inače uspješan napad 10. krajiške brigade ujutro 7. juna na komunikaciju Pljevlja—Tara, na odsjeku s. Zenica—s. Odžak, pa je kod Odžaka došlo do međusobne borbe dijelova ovih brigada.⁴¹

Valja pomenuti da je 4. krajiška brigada uništila tri kamiona i jedan motocikl nagaznim minama koje su stigle sa prvim pošiljkama ratnog materijala od saveznika.

Noću 9/10. juna brigada je napala položaje četničke Pljevaljske brigade i zauzela Dedovak (k. 1083), s. Grevo, Mali Pliješ (3 km južno od Pljevalja), Ilino brdo i s. Rabitlje. Četnici su odstupili u Pljevlja. Poslije toga, na tom sektoru ostala je 4. krajiška brigada, napadala isturene neprijateljske položaje i zarušavala cestu Pljevlja—Đurđevića Tara. Nijemci su još jednom, 22. juna, snagama jačine oko 550 vojnika i sa nekoliko tenkova, napali 4. krajišku brigadu. Borba je vođena cijeli dan i Nijemci su vraćeni u grad.

Ofanzivna akcija neprijatelja na sektoru Prijepolja bila je žešća i trajala je od 11. do 15. juna. Ovdje je neprijatelj namjeravao da prodorima preko Kamene gore (trig. 1483), s. Kozica i Crnog vrha (k. 1492) i dolinom Lima ovlada dijelom slobodne teritorije i zauzme Brodarevo. On je ujutro 11. juna izvršio napad jedinicama njemačke 181. divizije, 14. puka njemačke 7. SS divizije »Princ Eugen«, bataljonom nedičevaca te mjesnim četnicima i milicijom. Borbu je prihvatila 1. krajiška brigada. Oko podne toga dana neprijatelj je ovladao s. Kozicama, Kamenom gorom, s. Skokućama, a dolinom Lima sa nekoliko tenkova stigao do porušenog mosta na potoku Gračanica. U pomoć 1. krajiškoj brigadi stigla je 10. krajiška brigada, čija su dva bataljona oko 16 časova 11. juna, od pravca s. Obarde, napali neprijatelja iza leđa i u žestokoj borbi preoteli Kamenu goru i Šajinov kraj i nanijeli mu osjetne gubitke: na bojištu je nađen 41 mrtav njemački vojnik, od toga 4 oficira, a ranjenih je bilo još više, zaplijenjeno je 12 pušaka, 2 automata, oko 10.000 metaka, 43 mine za minobacač 81 mm, 25 ručnih bombi i druge opreme; nađena su 53 mrtva konja, a uhvaćeno 6 zdravih. Samari na konjima su uglavnom

2) Zbornik III/7, 270, 272, 273, 274, 275, 278, 285 i 284; Gligo Mandić: 17. istočno-Hosanska udarna divizija, VIZ, Beograd 1976, str. 187—190 (ubuduće G. Mandić, n. d. str. —).

3) Zbornik III/7, 286.

4) Zbornik III/10, 59.

bili prazni, vjerovatno je ova komora bila određena za pljačku sela. Bataljoni 10. krajiške brigade imali su 5 mrtvih, 11 ranjenih i jednog nestalog (po svemu sudeći — teško ranjen pa zarobljen).⁵ Na desnom krilu, na pravcu s. Gračanica, stigao je u pomoć 3. bataljon 8. crnogorske brigade, koji je zajedno sa 1. bataljonom 1. krajiške brigade izvršio protivnapad ka s. Staro i nanio neprijatelju gubitke u ljudstvu i materijalu: uništena su 3 kamiona, 1 motocikl i 9 gumenih čamaca. U borbama toga dana 1. krajiška brigada izbacila je iz stroja više od 50 neprijateljskih vojnika, zaplijenila je 2 minobacača 81 mm, dosta pušaka, oko 5.000 metaka, 4 radio-stanice i drugu opremu; uhvaćeno je 20 konja. Brigada je imala 7 mrtvih i 11 ranjenih.⁶

Na desnoj obali Lima neprijatelj je od pravca Prijepolja pred veče 11. juna stigao u s. Grobnica (u blizini Brodareva).

Slijedećih dana neprijatelj je uporno napadao, ali je zbog odlučne odbrane naših jedinica sporo napredovao. Noću 13/14. juna naših šest bataljona napalo je neprijatelja na položajima s. Kruševo, Vranja stijena, Viničko brdo, s. Svojčevo, ali se neprijatelj svuda održao. Bataljoni 1. i 10. krajiške brigade imali su 6 mrtvih i 6 ranjenih. Četrnaestog juna neprijatelj je zauzeo Zečiju glavu (k. 1245) i s. Bukovik i tako ugrozio Brodarevo. Zbog toga je Štab 3. divizije na pravcu Zečije glave i s. Bukovika 14. juna uveo u borbu 5. crnogorsku brigadu. Njene jedinice u napadu noću 14/15. juna nisu uspjele da zauzmu Zečiju glavu. Međutim, osjetivši dolazak naših pojačanja, pritiješnjen sa zapada i juga na uskom prostoru prema Limu i trpeći svakodnevne gubitke, neprijatelj je bio prisiljen da odustane od daljih napada. Koristeći maglovito vrijeme, on je po podne 15. juna napustio Zečiju glavu i s. Bukovik, a do 17. juna pod borbom se povukao ka Prijepolju, na položaje: s. Sveta Gora, s. Mioška, brdo Skokuće, s. Karoševina. U borbama noću 15/16. juna i 16. juna jedinice 5. divizije imale su 13 ranjenih.⁷

Na traženje Štaba 2. korpusa saveznički avioni su 16. juna bombardovali i mitraljirali neprijateljeve kolone na komunikaciji Prijepolje—Sjenica. To je bio prvi put da saveznička avijacija podržava borbu jedinica 5. divizije.

Od 17. juna pa do polaska 5. divizije za Bijelo Polje (9—11. jula), neprijatelj nije vršio ispade prema slobodnoj teritoriji. Jedinice 1. i 10. krajiške brigade izvodile su manje akcije.

U vremenu od 9. do 11. jula 5. diviziju smijenila je 37. divizija, a na prostoriju Metaljka—Rudo 11. jula stigli su prvi dijelovi 1. proleterske divizije.

Dolaskom na slobodnu teritoriju u Sandžaku, u jedinicama divizije oživio je vojno-politički i prosvjetni rad. Na sastancima Štaba divizije sa štabovima brigada analizirane su naše dvomjesečne borbe u Srbiji,

5) Zbornik III/10, 60 i 64.

6) Zbornik III/7, 292; operacijski dnevnik 5. divizije; M. Gončdn i S. Rauš, n. d., str. 220.

7) Zbornik III/10, 62, 65, 82 (str. 241—243) i 144 (str. 545—552); operacijski dnevnik 5. divizije; izvještaj štaba 1. bataljona 14. brdskog puka o borbama bataljona u periodu od 11. do 30. juna, Zbornik IH/7, 326.

sumirani su rezultati borbi i iznesen njihov vojno-politički značaj. Iznijeti su propusti i greške Štaba divizije i štabova brigada u rukovođenju i komandovanju jedinicama. Dogovoreno je da se na sastancima štabova i komandi ukaže na značaj našeg boravka u Srbiji i da se izvuku iskustva i pouke iz borbi, a osobito da se uoče nedostaci u pogledu veze i sadejstva među jedinicama u borbi; na bataljonskim i četnim sastancima da se borci detaljno upoznaju sa vojno-političkim rezultatima naših borbi u Srbiji i sa razlozima našeg povlačenja iz Srbije. Stoga je Stab divizije ostvario detaljnu analizu borbi 2. i 5. divizije u Srbiji, umnožio je 1. juna i poslao u jedinice. Ovaj dokument Štaba divizije štampan je u divizijskom listu »Put slobodi«, u br. 2 od 2. avgusta 1944. godine i na taj način bio dostupan svakom borcu.⁸⁾

Među borcima i starješinama vladalo je veliko interesovanje za sva pitanja iz analize našeg boravka i borbi u Srbiji. Bili su zadovoljni i ponosni što su zajedno sa svojim drugovima iz 2. proleterske divizije bili učesnici u tim borbama i što su bili prethodnica jačim našim snagama u borbama za oslobođenje Srbije.

Zbog znatnih gubitaka u starješinskom kadru tokom borbi u Srbiji, sa mladim starješinama održana su tri kratka vojna i dva politička kursa. Osim toga, dobro su pripremani i redovno održavani partijski i skojevski sastanci, na kojima su pretresana sva pitanja iz borbi i života jedinica, kao i ona o političkom radu u narodu i o saradnji sa organizacijama na terenu. U jedinicama i sa narodom održane su brojne kulturno-zabavne priredbe. Ponovo su umnožavane radio-vijesti i ponovo počeli da izlaze bataljonski i četni listovi i da niču novi. Pripremao se i novi broj divizijskog lista »Put slobodi«. Toj živoj i dinamičnoj aktivnosti pečat je dao detaljan program jednomjesečnog takmičenja na nivou bataljona, razrađen u Stabu divizije i jednodušno prihvaćen od svih jedinica. Takmičenje se odnosilo na sve oblasti života bataljona: rezultati oružanih akcija, vojna i politička nastava, obrazovanje, kulturno-zabavne priredbe u bataljonu i u narodu. Bataljon koji postigne najbolje rezultate prima na svečan način od komandanta divizije divizijsku prelaznu zastavu, a naredba Štaba divizije o tome i o rezultatima koje je nagrađeni bataljon postigao imala se pročitati pred strojem svih jedinica. Ta korisna akcija takmičenja jedinica održavana je u diviziji sve do proboja srem-skog fronta, aprila 1945. godine.

Naše ranije veze sa narodom Sandžaka sada su se znatno proširile i učvrstile, a naša saradnja sa narodnooslobodilačkim odborima i političkim organizacijama bila je svakodnevna i veoma plodna. Hrana za jedinice prikupljala se isključivo preko narodnooslobodilačkih odbora. Inače, narod je bio veoma slabog imovnog stanja, pa se moralo štedjeti. Ipak je imao ponešto stoke i krompira. Na konferencijama po selima u razgovorima su učestvovalе vojne i političke starješine jedinica, govorile su o uspjesima naše vojske i saveznika, a često su izvođene kulturne priredbe. Krajišnici su brzo naučili Sandžaklije da uz pjesmu zaigraju kozaračko kolo, a zauzvrat Krajišnici su saznavali igre i pjesme naroda Sandžaka. Kao rezultat tih veza razvilo se takvo prijateljstvo vojske i na-

8) AVII, kut 29, dok 5/1.

roda da smo pri odlasku divizije iz Sandžaka slušali od odbornika i u narodu izjave da takvu dobru vojsku kao krajišku još nisu vidjeli. Naravno da su nam te izjave bile drage, jer su potvrđivale vrijednosti partizanskog borca kao nosioca borbe za jedinstvo naroda i naše vojske u oružanoj borbi protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača. Tako su se 20. jula u Sahovićima, u drugarskoj i toploj atmosferi, rastali Štab 5. divizije i drugovi iz Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Sandžaka, poželjevši jedni drugima uspjeh u borbi.

Trinaestog jula delegacija 5. divizije koju su činili deseterica drugova prisustvovala je u Kolašinu svečanom otvaranju Trećeg zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja (ZAVNO) Crne Gore i Boke, na kome je proglašena federalna Crna Gora u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije, a ZAVNO preimenovan u Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja. Delegacija je takođe prisustvovala proslavi trogodišnjice ustanka naroda Crne Gore i Boke. Na oba ova značajna skupa toplo su pozdravljeni narod Bosanske krajine i njeni borci.

Za vrijeme boravka u Kolašinu političkog komesara divizije Iliju Materića i mene obavijestio je Peko Dapčević, komandant 2. udarnog korpusa, da će Operativna grupa 2, 5. i 17. divizije uskoro da krene u Srbiju, i da će on biti komandant ove grupe, a njen načelnik Štaba Savo Drljević.

Od svih političkih i vojnih događaja iz vremena boravka divizije u Sandžaku najveće interesovanje kod ljudstva divizije pobudio je sporazum potpisan na Visu 9. juna 1944. između predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Josipa Broza Tita i predsjednika izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije Ivana Šubašića. Sporazum je pozdravljen kao krupna politička pobjeda našeg narodnooslobodilačkog pokreta, jer je doprinio još bržem okupljanju svih demokratskih snaga zemlje u borbi za njeno oslobođenje, za međunarodno priznanje nove Jugoslavije, i većem razumijevanju i pomoći saveznika našoj borbi.

Zbog pokreta divizije sa teritorije Sandžaka, nije se moglo nešto više učiniti da i mi učestvujemo u razgovorima sa narodom o sadržaju i značaju Sporazuma, ali tamo gdje smo stigli da razgovaramo o Sporazumu moglo se zaključiti da ga narod povoljno prima, jer će pomoći da brže oslobodimo zemlju i da se skrate patnje naroda od okupatorskog i četničko-ustaškog terora.

Peta divizija se u Sandžaku dobro oporavila i odmorila. Od saveznika je dobila dosta municije, sanitetskog materijala i druge ratne robe. Njeni teški ranjenici otpremljeni su savezničkim avionima sa aerodroma u Beranima na liječenje u naše baze u južnoj Italiji. Ostao je jedini, ali i veoma ozbiljan problem — popuna njenih jedinica. Sa terena Sandžaka i Crne Gore popunjavane su sandžačke i crnogorske jedinice, a rezerve u popuni bile su gotovo iscrpljene. Ipak smo dobili nešto priučenih djevojaka iz Sandžaka za naše bolnice, što je bila značajna pomoć našem brojno smanjenom sanitetskom osoblju. No, nadali smo se da ćemo i ovaj problem uskoro riješiti potpunom jedinica na tlu Srbije.

Dok su 5. i 17. divizija pristizale u rejon Berana, kako bi, zajedno sa 2. divizijom koja se nalazila na sektoru Andrijevice, kao Operativna grupa divizija, krenule ka Ibru i Kopaoniku, Nijemci su 18. jula na pravcu Peć—Andrijevica—Berane otpočeli nastupanje u namjeri da nam to spriječe. Na glavnom pravcu napada od Cakora prema Andrijevici i Beranama nastupale su njemačke jedinice: 21. SS legionarska divizija »Skenderbeg«, 14. brdski lovački puk 7. SS divizije »Princ Eugen« i borbena grupa »Stripel« (Strippel) — ojačani bataljon 363. puka 181. divizije. Prema našim podacima, ova grupacija imala je oko 4.000 vojnika. Na pomoćnom pravcu od pl. Turjaka i Kacubera prema Beranama usmjeren je borbena grupa »Bendl« (Bendel), jačine dva bataljona albanskih kvislinga i nešto muslimanske milicije. Kopnene jedinice izdašno je pomagala avijacija. Ovu operaciju, radi vezivanja naših snaga, potpomogale su druge njemačke i kvislinške jedinice (legija »Krempler«, jedinice puka »Brandenburg«, 5. policijski puk, nedićevci, milicija i četnici) dejstvima prema Bijelom Polju i Brodarevu i sa sektora Prijepolja.⁹¹

U vremenu od 18. do 21. jula neprijatelj je zauzeo Andrijevicu, a prema Beranama na lijevoj obali Lima zauzeo mostobran na Trepačkoj rijeci (na pola puta od Andrijevice do Berana), a na desnoj obali zauzeo s. Sekular. Na frontu od Turjaka do s. Sekular i u dolini Lima borbe je vodila 2. divizija, a na njenom desnom krilu, na liniji s. Rudo Brdo—s. Gnjili Potok—Peh—s. Konjuhe u borbi se nalazila 3. divizija sa 5. proleterskom i 9. crnogorskom brigadom. Tih dana neprijateljska avijacija bila je brojna i veoma aktivna. Pojedine položaje naših jedinica napadalo je i po 18 aviona. Devetnaestog jula 17 aviona bombardovali su Berane, od čega je bilo dosta žrtava među civilnim stanovništvom. Na zahtjev Štaba 2. korpusa saveznička avijacija tukla je 22. jula neprijateljeve trupe na komunikaciji Čakor—Andrijevica.¹⁰¹

Da bi zaustavio dalje nastupanje neprijatelja prema Beranama, Štab 2. korpusa odlučio je da uvede u borbu 17. diviziju. Ona je primila dio fronta 2. divizije i dobila zadatak da noću 21/22. jula napadne neprijatelja u pravcu Turjaka, Kacubera, Smiljevice i Mokre planine. Iste noći napad je vršila i 2. divizija, dok su brigade 3. divizije kasno obaviještene o tom napadu, pa u njemu nisu učestvovala. Na lijevoj obali Lima neprijatelj je uspio da zadrži položaje na Trepačkoj rijeci, ali je 4. proleterska brigada zauzela Sekular i pl. Sjekiricu (tri. 1989) i ugrozila komunikaciju u limskoj dolini na dijelu od s. Murina do s. Velika. Ovaj prodor 4. proleterske brigade olakšala je svojim dejstvom 6. istočnobosanska brigada 17. divizije, koja je u zoru 22. jula odbacila neprijatelja sa Kosmaja, Usovišta i Kape (trig. 1932).¹¹¹

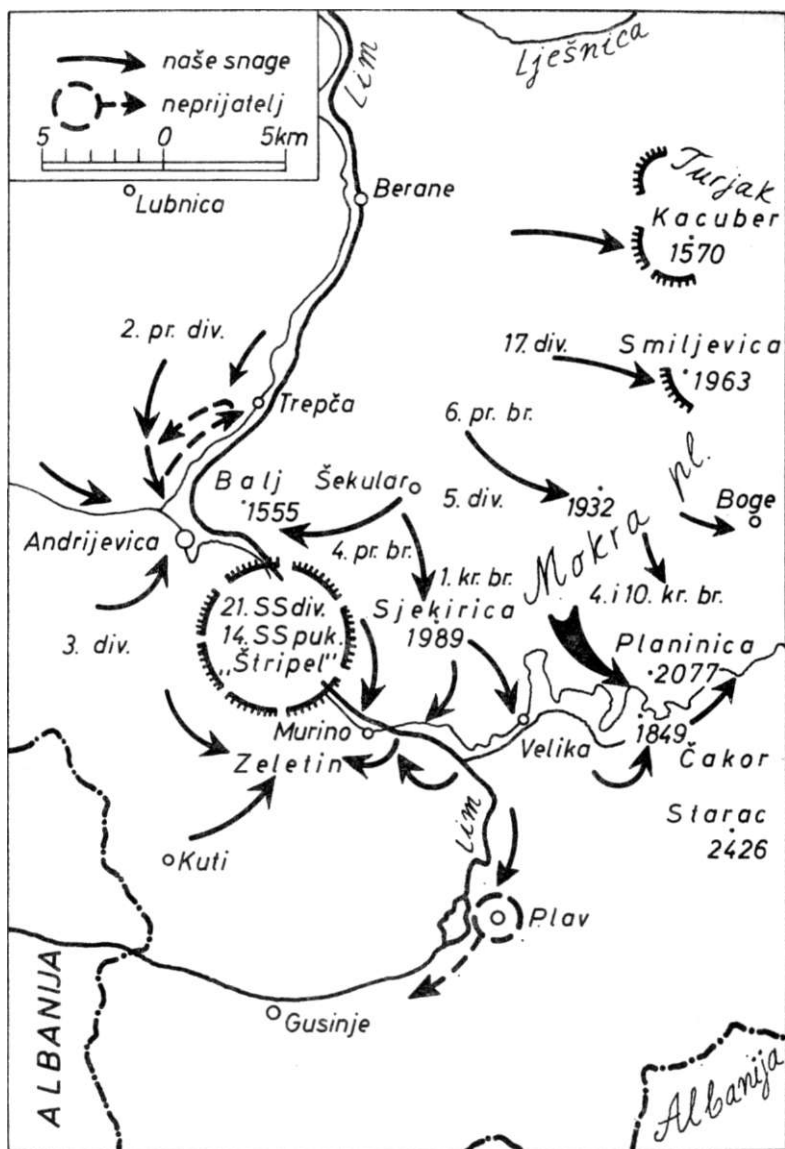
Oštre borbe nastavljene su na svim pravcima 22. i 23. jula. Osobito jak pritisak na neprijatelja izvršen je 23. jula. Toga dana odbijeni su

9) ORNJ II, str. 257; Zbornik III/8, 354, 355 i 356.

10) Operacijski dnevnik 2. proleterske brigade, Zbornik III/IO, 83 i Zapovijest Štaba 5. divizije od 21. jula 1944, Zbornik III/8, 30.

11) Zbornik III/8, 32, 33 i 34. Radovan Vukanović, Drugi udarni korpus, VIZ Beograd, 1982, str. 226—230; Gligo Mandić, n. d., str. 202—204.

Borba na prostoru Andrijeвица—Sjekirica-pl.—Čakor
(24—26. jula 1944)

napadi neprijatelja limskom dolinom na pravcu Berana i na sektoru s. Gnjili Potok (na komunikaciji Andrijeвица—Kolašin). Četvrta proleterska brigada uspješno je nastavila napade na brdo Balj (trig. 1555) i na pravcima prema s. Murina i s. Velika, a dva bataljona 6. istočnobosanske brigade poslije žestoke borbe zauzeli su Moku planinu. Ovaj naš sve snažniji pritisak prema komunikaciji Čakor—Andrijeвица primorao je

neprijatelja da toga dana povuče dio snaga iz limske doline sa pravca Berana i iz rejona Andrijeviće da bi ojačao svoje položaje na Balju, Visibabi i na prostoru Murina.¹²⁾ U toj situaciji Štab 2. korpusa odlučio je da u borbu uvede i 5. diviziju i da sa četiri divizije razbije neprijatelja, ovlada Čakorom, eventualno Plavom i Gusinjem, i da na taj način obezbijedi neometan pokret Operativne grupe 2, 5. i 17. divizije za Srbiju.

U zapovijesti Štaba 2. korpusa određeni su pravci dejstva i zadaci svakoj diviziji. Tako je 3. divizija (sa dvije brigade) vršila napad pravcem s. Kutī—Zeletin (k. 2033)—s. Murina; 2. divizija (sa dvije brigade), ojačana artiljerijskim divizionom 2. korpusa, napadala je lijevom obalom Lima ka Andrijevići i s. Sućeška; 5. divizija, ojačana 4. proleterskom brigadom 2. divizije i brdskim artiljerijskim divizionom 2. korpusa, napadala je pravcima: a) s. Rijeka Marsenića—Balj—Visibaba (k. 1598); b) s. Sekular—Sjekirica—Zarski krš—s. Velika; c) s. Strane—pl. Brajnica—Planinica (k. 1988)—Vaganica (k. 2110)—Čakor (k. 1849)—Djevojački krš (k. 2046), a pošto ovlada Čakorom divizija je trebalo da dijelom snaga zatvori pravac Čakor—Pecka Bistrica—Peć, a glavninu da usmjeri na razbijanje neprijatelja u s. Velika i u Polimlju, sadejstvujući u vezi sa istim zadatkom 2. i 3. diviziji; 17. divizija trebalo je da sa dvije brigade aktivnim dejstvom zatvara pravce prema Turjaku, Kucuberu i Smiljevici i kontroliše dolinu rijeke Lješnice, a sa jednom brigadom da dejstvuje na pravcu Kapa—Hađevića livade i time olakša jedinicama 5. divizije da zauzmu Čakor.¹³⁾

Za taj naš protivudar Štab korpusa izdao je zapovijest u 16,50 časova 23. jula, a početak napada odredio je za 21 čas 24. jula. Navodim ove datume da istaknem da su štabovi i jedinice imale dovoljno vremena za pripreme i za podilaženje položajima neprijatelja. Bio je to važan elemenat za uspješno ostvarenje našeg napada.

Štab 5. divizije je odredio zadatke brigadama po slijedećem: 4. proleterska brigada napadala je na pravcima prema Balju i od Sjekirice prema Visibabi i s. Murini; 1. krajiška od Sjekirice prema s. Ržanici i Velikoj. Obe brigade u tijesnom sadejstvu ovladavaju komunikacijom i dejstvuju prema Polimlju i Plavu; 4. krajiška i dva bataljona 10. krajiške brigade zauzimaju Čakor i Djevojački krš, ruše komunikaciju na svom sektoru i sprečavaju intervenciju neprijatelja od pravca Peći; dva bataljona 10. krajiške brigade nalazila su se u rezervi Štaba divizije, a u toku borbe angažovani su na sektoru s. Velika—Plav; brdski artiljerijski divizion u početku napada podržavao je 1. krajišku brigadu, a zatim i 4. proletersku brigadu.

Sve naše divizije uspješno su izvršile svoje zadatke. Tako je bilo i kod 5. divizije. Na pravcu Čakora neprijatelj je pružio žilav otpor na Planinici i Vaganici, a utvrđeni i dobro branjeni Čakor zauzet je na juriš, u ponovljenom napadu, oko 8 časova 25. maja, a nešto ranije zauzet je Djevojački krš. Četvrta proleterska i 1. krajiška brigada u toku dana zauzele su k. Balj, sela Veliku i Murinu i Džamiju (k. 1300) i obezbijedile se od pravca Plava. Na taj način zauzeto je 32 km ceste Adri-

12) Zbornik 111/10, 83 (str. 266—268) i Zbornik III/8, 356.

13) Zbornik IH/8, 36.

jevica—Cakor, koja je bila i jedina saobraćajna veza između opkoljenih neprijateljskih snaga u Polimlju i pozadine neprijatelja na prostoru Peći. Na pravcima napada 2. i 3. divizije naše su jedinice 25. jula izbile na liniju Balj—Sućeska—Jerinja glava (trig. 1547—Zaletin (k. 2033)). Tako je neprijatelj bio okružen i sabijen na uski prostor dužine oko 10 km, a širine do 5 km. Zbog toga je grčevito branio prostor s. Ulotine i s. Gračanice, a osobito Visibabu, na kojoj se od 25. jula nalazio 1. bataljon (bez jedne čete) 14. brdskog lovačkog puka njemačke 7. SS divizije »Princ Eugen«. ¹⁴¹ Na lijevom krilu 17. divizija držala je čvrsto zauzete položaje. Dijelove borbene grupe »Bendl«, koji su 25. maja pokušali da od Čafe intervenišu u pravcu Čakora i Velike, na Glodija-Katunu dočekali su bataljoni 6. istočnobosanske brigade i odbacili ih za Čafu, ovladavši sjeverozapadnim zaseocima s. Boge.

Pred mrak 25. jula opkoljeni neprijateljskim jedinicama u Polimlju desetak aviona spustilo je padobranima municiju i hranu. To će se ponoviti i pred mrak 26. jula.

U toku 26. jula naše jedinice stezale su obruč oko neprijatelja i zarušavale komunikaciju između Murine i Bjeluhe. U noći 26/27. jula dva bataljona 1. krajiške i 4. proleterske brigade ušla su u varošicu Plav, naišavši na slab otpor mještanske milicije. Zauzimanjem Plava, kao posljednje bliže veze sa sopstvenom pozadinom, okruženom neprijatelju u Polimlju bili su presječeni svi odstupni pravci, a pomoć iz pravca Peći nije mogla brzo da uslijedi. Naše jedinice su oko njega osvojile sve dominantne geografske tačke i imale znatno preimućstvo u ljudstvu i pješačijskom naoružanju. Ukratko, postojali su svi uslovi da se izolovani i okruženi neprijatelj razbije i uništi. Međutim, ova namjeravana operacija nije izvedena, jer je vrhovni komandant Josip Broz Tito 25. jula naredio Stabu 2. korpusa da Operativna grupa divizija odmah krene prema Ibru i Kopaoniku, kako bi olakšala položaj srpskih divizija u Toplici i Jablanici, protiv kojih je neprijatelj preduzeo snažnu ofanzivu. ¹⁵¹ Stab 2. korpusa je uveče 26. jula naredio divizijama da prekinu borbu i krenu na prostoriju: s. Kaludra—s. Zagorje (5. divizija)—s. Zagrade—s. Babino (2. i 17. divizija).

14) Zbornik III/8, 356, str. 718—719.

15) Zbornik II/13, 289.

Za napad na naše snage u jugoistočnoj Srbiji njemački komandant za Srbiju general Hains Felber pripremio je četiri njemačka bataljona i znatne dijelove bugarske 22. 27. i 29. pješačijske divizije, Nedićeve snage dislocirane u ovoj oblasti, dijelove Ruskog zaštitnog korpusa, četničku 4. grupu jurišnih korpusa, Rasinsko-topličku grupu korpusa i 2. kosovski jurišni korpus. Cilj operacije je bio da se 21. 24. i 25. divizija NOVJ nabace na prostoriju pl. Radan—pl. Petrovac—pl. Majdan i da se tu okruže i unište ili da se potisnu na liniju Orlova čuka—Vitka—Lisica—Prepolac (između Vranja i Podujeva), koju su posjele albanske kvislinške snage, jačine 5.000 vojnika, i da se tu unište. Opšti napad oko 40.000 neprijateljskih vojnika s polukružne osnove Lebane—Prokuplje—Kuršumlja na 21. 24. i 25. diviziju počeo je 19. jula. Vodeći odbrambene borbe, naše jedinice povukle su se do linije Orlova čuka—Ritka, gdje su se sukobile i sa jakim albanskim kvislinškim jedinicama. Međutim, zbog pokreta Operativne grupe divizija iz Crne Gore prema Ibru, neprijatelj je znatan dio četničkih i bugarskih snaga vratio prema Toplici i Kopaoniku, što je olakšalo prodor 21. i 24. divizije preko Jablanice, Puste reke i Radan-planine na sjever ka Toplici. Time je presahla ova neprijateljska ofanziva, nazvana u završnom dijelu šifrom »Halali« (znak rogom da se lov prekida). (ORNJ, II, str. 253—256).

Prema neprijateljskoj grupaciji u Polimlju ostala je 3. divizija (sa 5. proleterskom i 9. crnogorskom brigadom). Ona je dobila zadatak da svojim dejstvom veže neprijatelja za sebe, zatvori pravac prema Andrijevici i Beranama i na taj način olakša pokret Operativne grupe ka Ibru. Odlaskom jedinica Operativne grupe na novi zadatak, do tada okruženom neprijatelju bio je otvoren put ka pl. Sjekirici i Čakoru, što je on, naravno, odmah i iskoristio.

Ova operacija po nekim svojim osobenostima bila je značajna za 5. diviziju, a poučna sa gledišta upotrebe jedinica. Divizija je prvi put učestvovala u operaciji u kojoj su naše jedinice izolovale i okružile glavninu neprijateljevih snaga koje su bile krenule u ofanzivu. I prvi put je učestvovala u operaciji u kojoj je neprijatelj bio okružen na otvorenom zemljištu. Peta divizija je, zatim, prvi put do tada vodila borbu na izrazito planinskom terenu, na nadmorskoj visini od oko 2.000 metara i na takvom topografski jakom planinskom prevoju kakav je Čakor. Njene jedinice dobro su se snašle na teškom planinskom terenu. Četvrta krajiška brigada pod komandom Rade Zorića i bataljoni 10. krajiške brigade pod komandom komandanta brigade Marka Srdića zauzimanjem Čakora i Djevojačkog krša izvanredno su izvršili svoj zadatak. Pravovremena priprema napada, dobro komandovanje, vješto približavanje otpornim tačkama i iznenadni silovit napad — ti su faktori presudno uticali da se razbije jak neprijatelj, da mu se nanese ozbiljni gubici uz male naše pogubitke. U borbi na Čakoru Nijemci i albanski legionari imali su dosta poginulih, među kojima i pet oficira, sa komandantom odbrane. Zarobljeno ih je 37. Zaplijenjeno je 7 minobacača 81 mm, 4 laka minobacača, 16 puškomitraljeza »šaraca«, 18 automata, 150 pušaka, 18 pištolja, 18 signalnih pištolja, 3 kamiona, jedan putnički automobil, tri vagona razne municije, 50 mazgi, 30 konja sa opremom i dosta odjeće i obuće. Mi smo imali 2 poginula i 6 ranjenih, od kojih jednog teže.¹⁶⁾

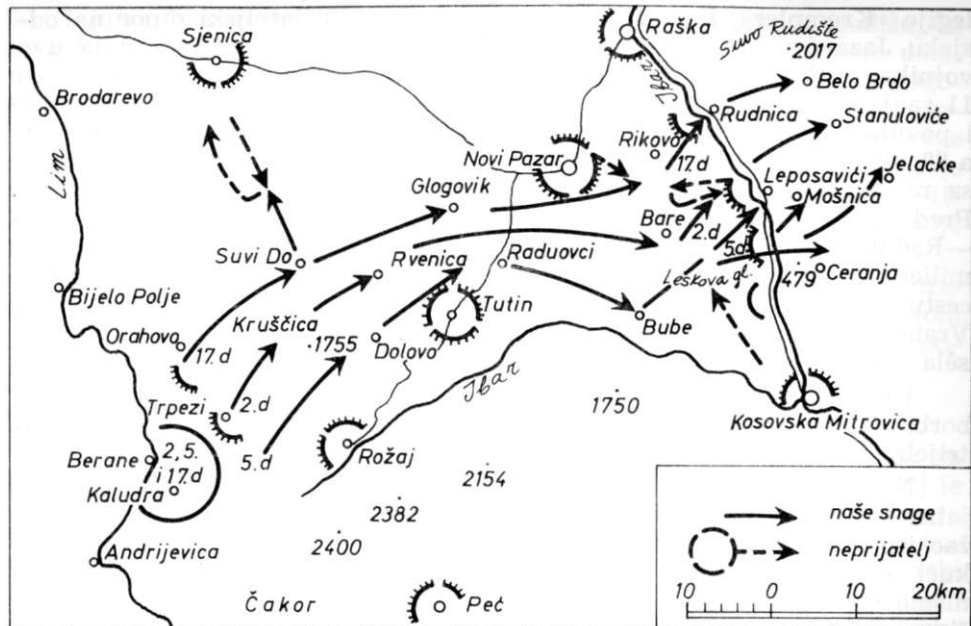
U borbi na Čakoru posebno se istakao 4. bataljon 10. krajiške brigade, koji je pohvaljen od Štaba operativne grupe divizija i od Štaba 5. divizije.

3. NASTUPNI MARS KROZ NOVOPAZARSKI SANDŽAK I FORSIRANJE IBRA

Poslije razbijanja neprijateljske ofanzive na pravcu Andrijevice i Berana Operativna grupa 2, 5. i 17. divizije prikupila se 27. jula na prostori s. Kaludra—s. Zagrade—s. Babino i pripremila se za nastupni marš prema Ibru i Kopaoniku.

Da bi se olakšao prodor Operativne grupe u Srbiju, Vrhovni štab je naredio Stabu 2. korpusa i Stabu 1. proleterske divizije da aktivnim dejstvima svojih jedinica privežu na sebe što više neprijateljevih snaga. Prva proleterska divizija dejstvima na desnoj obali Lima, na odsjeku Bijelo polje—Brodarevo, privukla je na sebe i dio neprijateljevih snaga

16) R. Zorić, n. d., str. 251—254. Ovdje valja dodati da 4. krajiška brigada i bataljoni 10. krajiške brigade nisu mogli postići taktičko iznenađenje, jer su 24. jula dva bataljona 6. istočnobosanske brigade sa pravca Planinice prodrli do Čakora, ali su u protivnapadu odbačeni na Vaganicu (G. Mandić, n. d., str. 205).

Nastupni marš kroz navopazarski Sandžak i forsiranje Ibra (28. 7—8. 1944)

iz Sjenice. Trideset sedma divizija 2. korpusa 30. jula prešla je Lim između Prijepolja i Priboja, razvila dejstva prema Zlataru i Zlatiboru i vezala za sebe neprijateljeve snage na tom prostoru. To je isto činila i 3. divizija na pravcu Andrijeвица—Čakor.

Operativna grupa divizija krenula je na marš prema Ibru noću 28/29. jula u tri kolone:¹⁷⁾ desna kolona — 5. divizija, pravcem s. Kaludra—s. Trpezi—s. Dolovo—s. Raduovci—s. Bube—s. Rudine; srednja kolona — 2. divizija, pravcem s. Zagrade—s. Kruščica—s. Rvenice—s. Zunjevići—s. Bare—s. Berberišće; lijeva kolona — 17. divizija, pravcem s. Babino—s. Orahovo—s. Suvi Do—s. Glogovik—s. Goševo—s. Rikovo. Na početnom dijelu marša divizije su na liniji Jazavčev krš—s. Lagatori—desna obala r. Lešnice razbile dijelove borbene grupe »Bendl« i

17) Zapovijest Štaba Operativne grupe divizija od 27. jula 1944, A VII, kut. 392, reg. br. 36/3. To je bila prva zapovijest Štaba Operativne grupe. U njoj su sve jedinice Operativne grupe, zaključno sa bataljonom, dobile konspirativne nazive. Štab Operativne grupe imao je naziv O-1; Štab 2. proleterske divizije — P-1, a njene brigade — P-2, P-3 i P-4; Štab 5. divizije — K-1, a njene brigade K-2, K-3 i K-4; Štab 17. divizije — B-1, a njene brigade B-2, B-3 i B-4. Oznake su dobili i štabovi bataljona (na primjer, bataljoni 1. krajiške limali su oznake: 31, 32, 33 i 34). Ti nazivi nisu imali praktični značaj — Nijemci su odavno znali sastav divizija Operativne grupe, osim što su za vrijeme borbi zbunjivali četničke jedinice. Ipak je uvođenje tih oznaka za jedinice bila poučna i korisna mjera.

Valja pomenuti i prijedlog komandanta Operativne grupe Vrhovnom štabu od 30. jula da se zbog očuvanja tajnosti pokreta Operativne grupe ne javlja njena radio-stanica u naredna tri dana (Žbornik 11/13, napomena uz dok. 333). Međutim, tajnost pokreta operativne grupe nije sačuvana, što potvrđuje preduzete mjere neprijatelja.

legije »Krempler«. Peta divizija savladala je neprijateljski otpor na odsjeku Jazavčev krš—s. Trpezi, izbacila iz stroja oko 30, a zarobila dva vojnika; zaplijenila 4 puškomitraljeza i preko 5.000 metaka. Mi smo imali 11 ranjenih, od kojih 3 teže. U toku dana neprijatelj je pružao slab otpor i povukao se ka Rožaju. Divizija je zanočila na prostoru sela Paučina, a 30. jula predanila u rejonu s. Dolovo. Tog dana vođena je manja borba sa mještanskom muslimanskom milicijom, a šestorica ih je zarobljena. Pred veče 31. jula divizija je stigla na prostoriju sela Rude—Kaluderi—Raduovci. Njene izvidnice kod s. Plenibabe protjerale su slabe snage milicije, a četvoricu su zarobile. Uveče toga dana jedinice su zarušavale cestu Novi Pazar—Tutin. Prvog avgusta divizija je bez borbe stigla u sela Vranovići, Banje, Bube, a 2. avgusta, takođe bez borbe na prostoriju sela Kukavice—Brekinja—Rudine.

Kao lijevokrilna kolona Operativne grupe 17. divizija je imala više borbi, od kojih je najteža bila na Peštarskom polju kada su Nijemci upotrijebili i 8 tenkova.¹⁸⁾

Na putu kroz novopazarski Sandžak naši borci doživljavali su neprijatne trenutke. Muslimanski i albanski živalj toga kraja panično je bježao ispred nas ka Rožaju, Tutinu i Novom Pazaru, tjerajući stoku i vukući pokušstvo — sve što je na brzinu mogao ponijeti. U nekim selima nismo našli ni žive duše, dok su na ognjištima gorjele vatre, a u bakračima o verigama kuvala se hrana. Razlog tom bježanju naroda bio je taj što se mjesna milicija još od 1941. godine vezala za okupatora u borbi protiv NOP-a. Podsrekivana od Nijemaca, milicija je palila i pljačkala srpska sela u Starom Kolašinu i crnogorska sela prema Crnoj Gori, i vršila nasilja nad srpskim stanovništvom. Mjesna milicija tokom rata svim raspoloživim snagama čvrsto je držala položaje prema našoj slobodnoj teritoriji istočne Crne Gore. Njihova nedjela i njemačka propaganda ulili su u narod tog kraja strah od osvete i zato se bježalo ispred nas. U rejonu s. Raduovci zatekli smo u zbjegu veliki broj starih ljudi, žena, djece i govorili im o ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Ovaj postupak naroda silno je iznenadio borce, jer je to bio do tada jedini i jedinstven slučaj (a ni kasnije se ništa slično nije ponovilo) da narod bježi glavom bez obzira ispred partizana. Pokazalo se da u tom kraju tek predstoji borba za stvaranje uslova za uzajamno povjerenje među muslimanskim, šiptarskim, crnogorskim i srpskim življem.¹⁹⁾

Na maršu 1. avgusta stigli smo na teren Starog Kolašina. Većina sela popaljena je. Narod se dobrim dijelom odselio u ibarsku dolinu. Na one koji su ostali u selima naš dolazak ostavio je lijep utisak i rado su nas dočekivali.

Mada je ovaj kraj poslije povlačenja naših odreda iz Srbije 1941. godine bio pod četničkim uticajem, taj se uticaj nije osnažio. Postojala je četnička brigada, ali ona nije učestvovala u borbama protiv partizana. Ljudi su nam govorili da bi se borili protiv okupatora, ali nema ko da ih organizuje. Uskoro su oni formirali svoj, Ibarski partizanski odred.

18) Gligo Mandić, n. d., str. 209—213.

19) Kada sam za vrijeme marša divizije ka Ibru zapisao ovaj događaj u svoj Ratni dnevnik, nisam imao podatke da se u selima na području Rožaja i Tutina nalazi pretežno muslimansko stanovništvo. Ispravku o strukturi stanovništva u tom kraju nisam učinio ni prilikom objavljivanja dnevnika, pa to sada činim.

Izjutra 2. avgusta, skromno ali svečano, proslavili smo trogodišnjicu ustanka naroda Bosne i Hercegovine. Oživljeli smo sjećanja na prve ustaničke dane u Bosanskoj krajini, govorili o razmahu borbe u cijeloj Jugoslaviji i o našim zadacima u Srbiji. Odali smo poštu poginulim drugovima. Pročitano je toplo pozdravno pismo komandanta Operativne grupe Peka Dapčevića upućeno borcima i starješinama naše divizije. Zatim je komandant divizije predao divizijsku prelaznu zastavu 4. bataljonu 10. krajiške brigade, koji je u jednomjesečnom takmičenju postigao najbolje rezultate u borbi i na političkom i na kulturno-prosvjetnom planu.

Naša svečanost uveličana je čitanjem Odluke predsjedništva Antifastičkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 24. jula 1944, kojom je 1. krajiška NOU brigada za zasluge u narodnooslobodilačkoj borbi odlikovana Ordenom narodnog oslobođenja.

Došavši u blizinu Ibra, naši izviđačko-obavještajni organi brzo su prikupili dosta detaljne podatke o neprijatelju. U to vrijeme neprijatelj je od Kosovske Mitrovice (sada Titova Mitrovica) do Raške i Novog Pazara imao slijedeće snage: 4. bataljon njemačkog 3. policijskog puka, jedan bataljon njemačkog 12. tenkovskog puka, jedan njemački oklopni grenadirski bataljon, nekoliko oklopnih vozova, 3. bataljon 3. puka i 1. i 2. bataljon 5. puka Ruskog zaštitnog korpusa, jedan bataljon bugarske 24. pješadijske divizije, dva bataljona Srpske državne straže i mjesnu miliciju. Sve te jedinice su obrazovale borbenu grupu »Ibar«, pod komandom njemačkog policijskog potpukovnika Grafa. Osim toga, u rejon Kosovske Mitrovice pristizale su iz Grčke jedinice njemačke 1. brdske divizije, čiji je 54. bataljon 99. puka ujutro 3. avgusta kod s. Banjske stupio u borbu protiv 1. krajiške brigade. Od pravca Peći u s. Leposaviće 3. avgusta stigao je 1. bataljon 14. brdskog puka 7. SS divizije »Princ Eugen«, čije su jedinice toga dana na Crnom vrhu (trig. 1102) stupile u borbu sa dijelovima 2. divizije. Istog dana, na položaje između Novog Pazara i Raške pristizali su njemački 696. bataljon poljske žandarmerije i 2. baterija njemačke 201. brigade jurišnih topova i u rejonu Lipovice (trig. 972) stupili u borbu protiv 15. mavejičke brigade 17. divizije. Sve te snage, ukupne jačine 20.000 vojnika, stavljene su pod komandu komandanta 1. brdske divizije.²⁰¹ Namjera neprijatelja bila je da bočnim dejstvom sa juga i sjevera i napadom sa fronta spriječi dalje približavanje Operativne grupe dolini Ibra i da je odbaci u Crnu Goru.

Sve objekte na komunikacijama u dolini Ibra čuvale su stalne posade iz armiranobetonskih višespratnih bunkera i sličnih manjih uporišta, zaštićenih minskim i žičanim preprekama. Bunkere i druga uporišta čuvale su i branile dobro uvježbane, čvrste i Nijemcima odane jedinice bjelogardejskog Ruskog zaštitnog korpusa. Međuprostore su kontrolisali jakim patrolama, a oklopni vozovi bili su stalno mobilni. Iako je saveznička avijacija na zahtjev Vrhovnog štaba i Glavnog štaba NOV i PO Srbije u posljednje vrijeme bombardovala ibarsku željezničku prugu, Nijemci su je, zbog velikog značaja za njih, brzo popravljali. Ona je radila u vrijeme dolaska Operativne grupe.

20) Petar Višnjić, Operacije za oslobođenje Srbije 1944, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1972, str. 41—42 (ubuduće P. Višnjić, n. d., str. —).

Nakon izbijanja Operativne grupe 1. avgusta na prostor južno od Novog Pazara, njen komandant Peko Dapčević poslao je Vrhovnom štabu prijedlog da 5. i 17. divizija, pošto zajedno sa 2. divizijom poruše željezničku prugu u dolini Ibra, ne ostanu na prostoru Golije i Javora, kako je to ranije planirao Vrhovni štab, već da sve tri divizije krenu preko Ibra, ovladaju prostorom Kopaonika, povežu se sa našim divizijama u Toplici i Jablanici, popune jedinice Operativne grupe, pomognu u kadrovima divizije Glavnog štaba Srbije i da se potom Operativna grupa vrati u zapadnu Srbiju radi sadejstva sa našim snagama koje će nastupati iz Sandžaka i istočne Bosne. Komandant Operativne grupe izvjestio je Vrhovni štab da bi cijela ova aktivnost Operativne grupe trajala 20 dana. Vrhovni komandant Josip Broj Tito se 3. avgusta saglasio sa ovim prijedlogom, ali je uslovio da se Operativna grupa zadrži na području Kopaonika i Toplice najviše 12—14 dana.²¹

Kao što će se vidjeti, prijedlog komandanta Operativne grupe bio je mudar, jer su 2, 5. i 17. divizija na Kopaoniku odnijele nad četnicima sjajnu pobjedu, a izbjegnute su teške borbe sa jakim njemačkim snagama u dolini Ibra.

Da se ne bi gubilo u vremenu, a da bi se neprijatelju smanjile mogućnosti za jače intervencije, Štab Operativne grupe je, do dobijanja odgovora od Vrhovnog štaba, izdao dvije zapovijesti: prvu, u 23 časa 2. avgusta, u kojoj su divizijama bili određeni zadaci za rušenje komunikacija u dolini Ibra, poslije čega bi samo 2. divizija krenula za Kopaonik; i drugu, u 20 časova 3. avgusta, po kojoj su sve tri divizije, pošto razrušiše željezničku prugu i mostove na cesti, imale da krenu na Kopaonik i prema Toplici.²²

Prema ovim zapovijestima, 5. divizija imala je zadatak da poruši komunikacije i forsira Ibar na odsjeku 1 km južno od s. Leposavići do Ramni (k. 479); 2. divizija na odsjeku Leposavići—s. Lešak; 17. divizija — na odsjeku s. Lešak—s. Rudnica. Početak napada određen je za 22 časa 3. avgusta. Naređeno je divizijama da ruše željezničku prugu i 4. avgusta, s tim da se 5. avgusta do 5 časova prikupe na određene prostorije jugozapadnih padina Kopaonika.

Obezbijedivši sa dva bataljona 1. krajiške brigade svoj desni bok od dijelova njemačke 1. brdske divizije kod Leskove glave i s. Kadijače, 5. divizija krenula je na forsiranje Ibra u tri kolone: 1. krajiška brigada (bez dva bataljona, ojačana bataljonom 10. krajiške brigade) na odsjek s. Donja Kamenica—Ramne, s tim da na brdu Košutovo postavi jako obezbeđenje od Kosovske Mitrovice; 10. krajiška brigada na odsjek željeznička stanica Slatina—s. Donja Kamenica; 4. krajiška brigada Leposavići—Slatina. Nakon prelaza Ibra, bolnica i teži dijelovi jedinica pod jakom zaštitom trebalo je da se smjeste u sela Ceranja (1. krajiška brigada), Mošnica (10. krajiška brigada) i Negomirac (4. krajiška brigada). Za rušenje že-

21) Zbornik 11/13, u dokumentu br. 333 objavljena je radio-depeša komandanta Operativne grupe 1 odgovor Vrhovnog komandanta. U objašnjenju ovih radio-depeša, u napomeni 4, pogrešno je rečeno da je Tito svoje odobrenje pisao 2. avgusta. Dokaz protiv ove tvrdnje je očit kada se pogledaju zapovijesti Štaba Operativne grupe od 2. i 3. avgusta. Prema tome, Vrhovni komandant je svoj odgovor napisao 3. avgusta 1944.

22) Obje te zapovijesti objavljene su u Zborniku 1/9, 60 d 67.

ljezničke pruge i ceste jedinice su mogle da mobilišu seljake i željezničare. Podvučeno je da se obje komunikacije što temeljitije onesposobe, kao i svi objekti na njima.²³⁾

Zbog privlačenja ka Ibru težih dijelova brigada i bolnica iz rejona s. Crveni (po prvoj zapovijesti Štaba Operativne grupe 5. divizija trebalo je da oстане na lijevoj strani Ibra), napad na neprijateljske objekte je nešto zakasnio — počeo je oko 23 časa. U zoni napada 5. divizije branio se neprijatelj jačine oko četiri bataljona, ojačana tenkovima i oklopnim vozom. Svuda se vodila teška borba. Zbog uporne odbrane posada u bunkerima, otkrivenog terena i osvjetljavanja raketama, dosta bunkera nije zauzeto, pa su i branjeni objekti (mostovi, željezničke postaje) ostali neoštećeni, ali je željeznička pruga oštećena na više mjesta. U toku noći 3/4. avgusta sve jedinice su prešle Ibar, i to samo na gazovima.

Teške borbe u dolini Ibra vodile su i 2. i 17. divizija.

Četvrtog avgusta su pojedine jedinice divizija nastavile borbu, dok su druge rušile željezničku prugu i obezbjeđivale bolnice i intendanture. Na desnom krilu Operativne grupe 1. krajiška brigada, na položaju Košutovo—Ravna gora, odbila je napad neprijatelja iz pravca Kosovske Mitrovice.

U borbama 3. i 4. avgusta 5. divizija ubila je 130 neprijateljskih vojnika, zarobila 26; oslobodila 80 Italijana koji su radili u rudniku Trepča; zaplijenila je 1 laki mitraljez, 1 laki protivavionski mitraljez, 4 puško-mitraljeza, 2 radio-stanice (jednu većeg dometa), 100 mina za minobacače 31 mm, 15.000 metaka i drugo oružje; zaplijenila i oštetila teretni voz sa hranom i drugim materijalom; uništila: 6 kamiona sa materijalom, 1.500 m željezničke gruge, 1 most i 3 propusta na cesti. Spaljene su željeznička i žandarmerijska stanica u Slatini i 1 magazin u s. Pridvorici.

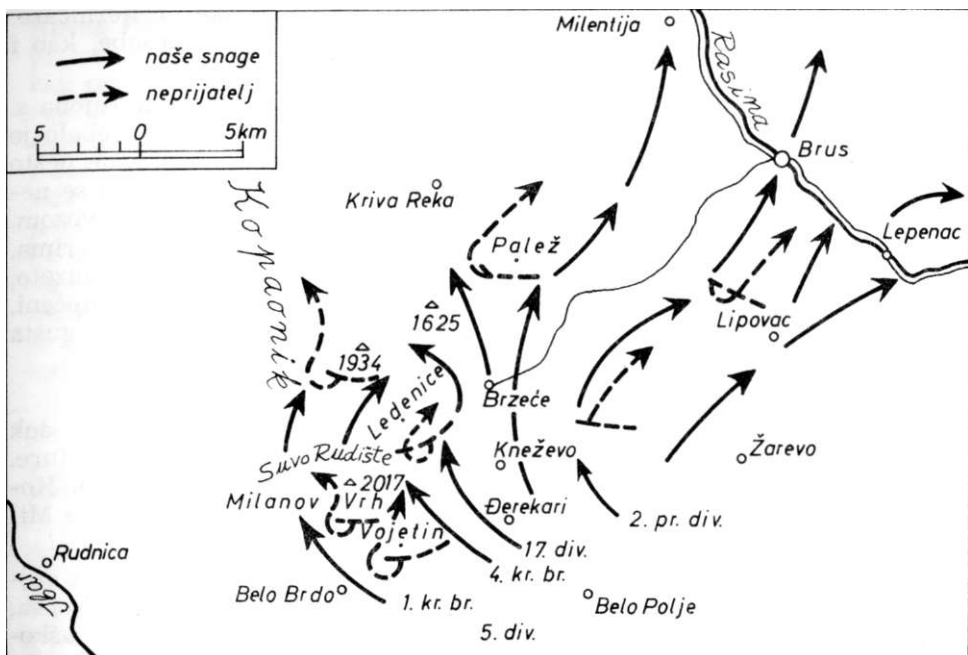
Naši gubici: poginulo 11, teže ranjeno 8 i lakše ranjen 41 borac i starješina.

Uspješnim forsiranjem Ibra Operativnoj grupi divizija bio je otvoren put da ostvari svoj glavni zadatak — da se spoji sa srpskim divizijama u Toplici i Jablanici i da zajedno ovladaju područjem Zupe i Rasine.

4. RAZBIJANJE ČETNIČKIH KORPUSA NA KOPAONIKU

Prodiranje Operativne grupe divizija preko novopazarskog Sandžaka ka Ibru primoralo je njemačkog komandanta za Srbiju generala Felbera da iz borbi koje je tada vodio u Toplici i Jablanici protiv divizija Glavnog štaba Srbije izvuče četničku 4. jurišnu grupu korpusa (1, 2, 3. i 5. jurišni korpus), dio snaga četničke Rasinsko-topličke grupe korpusa i dijelove bugarske 27. pješadijske divizije i uputi ih prema Kuršumlji i Kopaoniku. Kako nije uspio da zaustavi Operativnu grupu na Ibru, general Felber se nadao da će četnici, s obzirom na njihovu brojnost (oko 10.000 ljudi) i povoljne zemljišne oslonce na Kopaoniku, spriječiti prodor Operativne grupe u Toplicu i Zupu i njeno spajanje sa divizijama Glavnog štaba Srbije. Sa istim ciljem on je 5. avgusta prebacio u Kuršumlju glavninu nje- mačkog 5. policijskog puka.

23) Zapovijesti Štaba divizije, Zbornik 1/9, 62 i 68.

Razbijanje četničkih korpusa na Kopaoniku (7. i 8. 8. 1944)

Stab četničke 4. grupe jurišnih korpusa odlučio je da njegove snage zaposjednu vrhove Kopaonika na prostoru Suvog Rudišta i da sa te osnovice izvrše napad na Operativnu grupu divizija. Četnički korpusi krenuli su 5. avgusta sa prostorijske Brusa i Aleksandrovcu u susret divizijama naše Operativne grupe.²⁴⁾

U zoru 6. avgusta sa podnožja Kopaonika krenula je Operativna grupa divizija. Nemajući tačnije podatke o snazi četnika, Stab operativne grupe pravilno je postupio što je u svojoj rezervi zadržao cijelu 5. diviziju. Druga proleterska i 17. divizija kretale su se od s. Stanulovići, odnosno s. Belo Brdo, u dvije osnovne kolone, opštim pravcem prema Brusu. Oko 9. časova njihove prethodnice sukobile su se kod s. Kneževo sa jedinicama četničkog 3. jurišnog korpusa. Toga dana na prostoru sela Kneževo, Gornji Levići i Brzeće razvila se oštra borba. Četnici su od Ogledna (trig. 1349) uveli u borbu svoj 2. jurišni korpus, a sa naše strane uvedene su u borbu glavnina 17. divizije i 2. proleterska brigada 2. divizije. Četnici su potisnuti na liniju Oštra čuka (k. 1274)—k. 1234—Brložnik—Mala Ogledna.

24) Štab 4. grupe četničkih korpusa je borbu protiv Operativne grupe shvatio kao presudnu bitku za Srbiju. To se vidi iz direktive komandanta 4. grupe korpusa od 5. avgusta 1944. u kojoj se, između ostalog, kaže da »Tito želi da se ugnezdi u ovom prostoru odakle bi sigurno mogao presudno da utiče na sudbinu Balkana«, a u zapovijesti ovoga štaba od 6. avgusta stoji: »Sve starešine moraju imati na umu da se ovom borbom rešava pitanje Srbije. Trupe moraju bezuslovno izvršiti dobivene zadatke i nikakvo opravdanje ne može se primiti. Peko Dapčević mora biti uništen, inače situacija će biti strahovito teška za dalji rad« (P. Višnjčić, n. d., str. 56).

Toga dana 5. divizija stigla je u rejon sela Stave, Boranci i Radunje.

Glavnina četničkih snaga toga dana izbila je na greben Kopaonika: na Milanov vrh (sada Pančičev vrh, trig. 2017) — dijelovi 3. jurišnog korpusa; na Karaman (k. 1934) — 5. i na Jablanicu (k. 1774) — 1. jurišni korpus. Za te četničke snage naše jedinice nisu znale, a ocijenjeno je da je toga dana u borbi bilo oko 1.000 četnika. Međutim, pred veće je Štab Operativne grupe dobio podatak od Glavnog štaba Srbije da se u rejonu Kopaonika nalaze jake četničke snage. Na osnovu tog podatka Štab Operativne grupe donio je odluku da se četnici razbiju prije nego što uspiju da na Kopaonik grupišu svoje glavne snage. Osnovna ideja ove odluke bila je da 2. i 17. divizija razbiju četnike na pravcu svog nastupanja, da zauzmu Brus i širi prostor oko njega i da se na taj način četnicima onemoguću izlazak na Suvo Rudište i Milanov vrh.²⁵⁾

Izvršavajući zapovijest Štaba Operativne grupe, 2. i 17. divizija su 7. avgusta izjutra nastavile napad na četnike. Na svom pravcu nastupanja, desno od 17. divizije, 2. divizija je razbila 1. četnički korpus i u toku dana zauzela Brus i selo Lepenac. Za to vrijeme 17. divizija je na sebe primila udare glavnine četničkih korpusa, koji su napadom sa visova Kopaonika ozbiljno ugrozili njen lijevi bok i pozadinu, preotevši od njenih jedinica i dio terena. U toj situaciji je komandant Operativne grupe izdao naredbu o uvođenju u borbu 5. divizije. Ona je dobila zadatak da zbacii četničke jedinice sa Milanovog vrha i Ledenica i da ih, u sadejstvu sa 17. divizijom, razbije. Bilo je predviđeno da obje divizije otpočnu napad 8. avgusta u jedan čas po ponoći. Ali, kako su četnici u međuvremenu produžili napad na jedinice 17. divizije i pred mrak 7. avgusta doprli preko kose Bećirovac do sela Ravništa, a preko kote 1792 do Vojetina (. 1558), komandant Operativne grupe je ocijenio da će napad na četnike biti efikasniji ako počne ranije, te je naredio da napad obiju divizija počne 7. avgusta u 22 časa.

Nije bilo teškoća oko toga da se brigade 5. divizije pravovremeno uvedu u borbu, jer su se do podne 7. avgusta bile pomjerile u rejon sela Derekari, Cakotar i Belo Polje, na pogodnu prostoriju za napad na četnike u pravcu Milanovog vrha, Ledenica i Bećirovca.²⁶⁾

Štab 5. divizije uveo je u borbu 1. i 4. krajišku brigadu, dok je 10. krajiška brigada ostala u opštoj rezervi za obezbjeđenje od pravca rijeke Ibra i Toplice.²⁷⁾

Napad obiju divizija izveden je istovremeno i prema utvrđenom planu. Brigade su dijelove svojih snaga ubacivale u međuprostore četničkih položaja, a potom iznenadno napadale sa boka i iz pozadine stvarajući paniku u četničkim jedinicama. Tako je 1. krajiška brigada istovremeno napala četnike na Vojetinu, k. 1792 i Milanovom vrhu, a 4. krajiška brigada na Bećirovcu i Ledenici. Napadnuti sa sviju strana, četnici su bili iznenađeni, komandovanje dezorganizirano, veze između jedinica presječene, a u njima su nastali pometnja i beznađe. Poraz četnika bio je potpun. Samo za nekoliko sati borbe, tj. do svanuća, 8. avgusta, 1. krajiška brigada za-

25) Zapovijest Štaba Operativne grupe divizija, Zbornik 1/9, 88.

26) Zapovijest Štaba Operativne grupe divizija, Zbornik 1/9, 93.

27) Zapovijest Štaba 5. divizije, Zbornik 1/9, 94.

uzela je Milanov vrh i Suvo Rudište, a 4. krajiška brigada Bećirovac, Ledenicu i Jaram (k. 1789).²⁸⁾ U isto vrijeme lijevokrilna brigada 17. divizije razbila je četnike na pravcu Ledenica—Srebrnac—Jelica (k. 1776), dok su druge njene snage razbile četnike na lijevoj strani Radmanovske rijeke i zauzele Mramor (k. 1304), Palež (k. 1474) i Mokro.²⁹⁾

Tokom 8. i 9. avgusta nastavljeno je čišćenje Kopaonika i zarobljavanje manjih četničkih grupa, a jedinice 2. i 17. divizije čistile su Župu. One su 9. avgusta zauzele Razbojnu, a noću 9/10. avgusta Aleksandrovac.

Ukupno u borbama 8. i 9. avgusta 1. i 4. krajiška brigada ubile su 122, a zarobile 465 četnika, među kojima 7 oficira i dosta četničkih zlikovaca — »bradonja«. Zaplijenjeno je: 20 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 274 puške, 7 automata, 1 minobacač 81 mm, 2 ručna bacača, 5 signalnih pištolja, 75 granata 47 mm, 250 mina 81 mm, oko 35.000 puščanih metaka, 1 radio-stanica, 133 konja, 11 poljskih kazana i druge opreme. Naši gubici bili su 7 poginulih i 8 ranjenih.

Najveći dio zarobljenih četnika bili su prisilno mobilisani seljaci, sa kojima su komande i štabovi održali nekoliko razgovora, iznijeli im ciljeve naše borbe i pozvali ih da stupe u naše jedinice. Samo se manji broj mladih odazvao, drugi su pošli kućama.

U toj borbi četničkim formacijama u Srbiji je zadat do tada najteži udarac. Četvrta grupa jurišnih korpusa po svom sastavu i naoružanju predstavljala je najjaču četničku formaciju u Srbiji.³⁰⁾ Ona je u toj borbi na Kopaoniku izgubila petinu svoga ljudstva, a najveći dio njenog sastava je pokoleban i demoralisan, pa iako se kasnije prikupila, ona više nije predstavljala ozbiljnu borbenu snagu.

Brzim i energičnim prodorom Operativne grupe divizije NOVJ iz Crne Gore u dolinu Rasine i Toplice, njenim uspješnim borbama u dolini Ibra i na Kopaoniku, obezbijedeno je spajanje Operativne grupe sa srpskim divizijama koje su dejstvovale u Jablanici i Toplici i dalje narastanje naših snaga na širokom prostoru tog dijela Srbije. Ovim prodorom otpočeo je proces prenašanja težišta operacija Narodnooslobodilačke vojske u Srbiju.

Tako uspješno izvedenoj operaciji prodora Operativne grupe u Srbiju 5. divizija dala je značajan doprinos.

28) Operacijski dnevnik 5. divizije, Zbornik 1/9, 181; M. Gončin i Stevo Rauš, n. d., str. 231—233; R. Zorić, 4. krajiška brigada, str. 261—263.

29) Operacijski dnevnik 17. divizije, Zbornik 1/9, 182, str. 517—518.

30) Prema izjavi zarobljenih četničkih oficira u borbama na Kopaoniku, u sastavu 4. grupe jurišnih korpusa učestvovali su Cerski, Valjevski, 1. ravnogorski i Kosovski korpus. Komandant grupe bio je major Dragoslav Račić.

31) Karakter poraza četnika dobro je prikazan u izvještaju štaba 1. jurišnog korpusa od 1.2. avgusta, u kome se, između ostalog, kaže: »U toku noći 7/8. avgusta bio je napadnut korpus jačim komunističkim snagama i posle borbe od tri časa rasturio se ... Do sada se zina da se prikupilo u jedinice ovog korpusa cdko 1.200 do 1.250 vojnika i starešina. Za ostalih 1.000 vojnika i starešina još se ništa tačno ne zna ... Saznaje se da su dosta komunisti zarobili ... još se u korpus nisu prikupile mnoge starešine, -među kojima i sami komandanti brigada i bataljona« (P. Višnjić, n. d., str. 61—62).

Operativna grupa divizija zadržala se na jugu Srbije mjesec dana, što znači nešto duže nego što je to bilo predviđeno prvobitnim planom Vrhovnog štaba, po kome je, što sam ranije naveo, trebalo da sredinom avgusta krene u zapadnu Srbiju radi sadejstva sa našim jedinicama predviđenim da iz Sandžaka i istočne Bosne izvrše prodor u zapadnu Srbiju. Nijemci su, međutim, u julu i početkom avgusta u istočnoj Bosni, u operacijama »Rezlajn« (Röslein) i »Fojervec« (Feurwetz) i u Crnoj Gori i Sandžaku operacijom »Ribecal« (Rübezahl), koja je počela 12. avgusta, usporili prodor u Srbiju 1. proleterskog i 12. korpusa, pa je izostala potreba za brzim pokretom Operativne grupe u zapadnu Srbiju.³²¹

Za vrijeme boravka na jugu Srbije Operativna grupa divizija, u šaciejstvu sa jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Srbije, osujetila je plan neprijatelja da ponovo ovlada područjem Rasine, Zupe i Kopaonika, proširila je slobodnu teritoriju na sjever prema Kruševcu i Trsteniku, na oslobođenoj teritoriji formirala vojnopozadinske organe i pomagla da se formiraju organi narodne vlasti, odvojila iz svojih jedinica znatan broj starijina za novoformirane divizije Glavnog štaba Srbije i zajedno sa terenskim organizacijama KPJ i srpskim jedinicama održala sa narodom brojne zborove i konferencije i organizovala dobrovoljnu mobilizaciju boraca za svoje divizije. U istom vremenu Operativna grupa je avionskim pošiljkama primila od saveznika znatnu pomoć u ratnom materijalu.

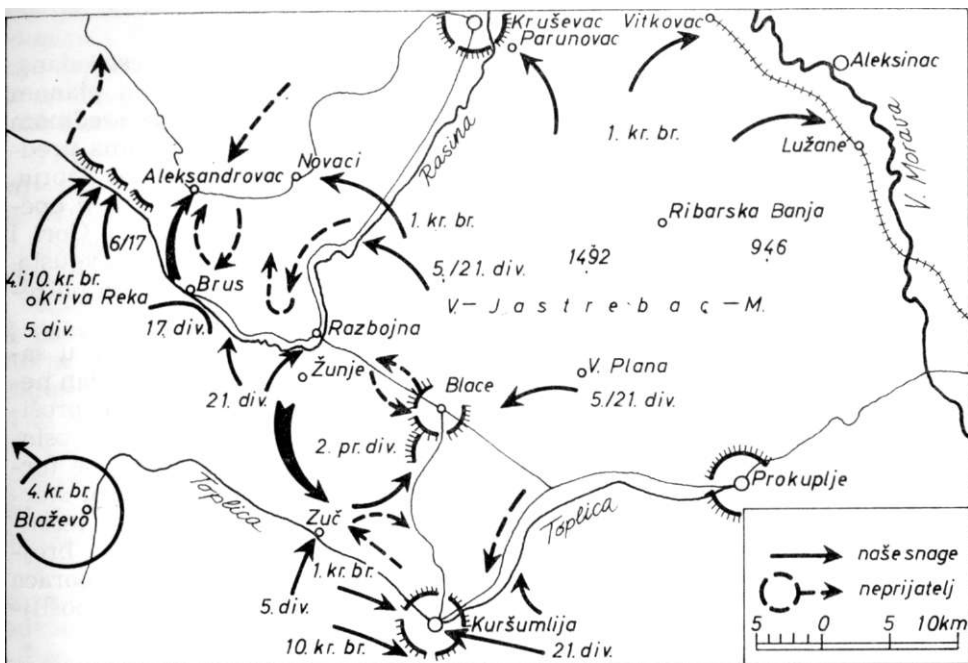
Da bi se povezala sa divizijama Glavnog štaba Srbije i proširala slobodnu teritoriju, Operativna grupa je 12. avgusta sa 2. i 5. divizijom izvršila pokret u pravcu Kuršumlije u namjeri da zauzmu ovaj grad, a 17. divizija ostala je na području Zupe. Na jugoistočnim padinama Kopaonika, u selima Blaževo, Belo Polje, ostala je 4. krajiška brigada, koja je imala zadatak da zajedno sa novoformiranim Ibarskim partizanskim odredom kontroliše pravce iz doline Ibra i da prima ratni materijal od saveznika za cijelu Operativnu grupu.³³¹

Prvu vezu sa jedinicama Glavnog štaba Srbije uspostavila je izviđačka grupa 1. krajiške brigade, jačine 40 boraca. Ona se 11. avgusta povezala južno od Kuršumlije sa jedinicama 4. srpske brigade 21. divizije. Dugo očekivani susret najzad se ostvario! Među borcima nastalo je veselje i radost. Srpski borci srdačno i toplo su dočekali svoje krajiške drugove.

32) Vodeći manevarsku odbranu u njemačkoj operaciji »Ribecal«, 1. proleterska divizija 1. proleterskog korpusa brzo se odlijepila od neprijatelja d noću 20/21. avgusta prešla Lim kod Priboja, a 23. avgusta prešla je Uvac kod s. Radojine i prihvatila se južnih padina Zlatibora. Zbog angažovanja njemačkih jedinica u operaciji »Ribecal«, ispred 1. proleterske divizije na Limu i Uvcu našli su se samo dijelovi četiri četnička korpusa. Istovremeno sa 1. proleterskom divizijom prebacila se prtiko Lima i 3. proleterska brigada 37. divizije, a 23. avgusta prešla je Lim cijela divizija.

U težoj situaciji u operaciji »Ribecal«, u oblasti Durmitora, našli su se 6. proleterska divizija 1. proleterskog korpusa i 12. korpus. Poslije teških borbi 6. proleterska divizija izvršila je proboj preko r. Tare i Sandžaka i noću 28/29. avgusta prešla Lim kod sela Banje (u blizini Priboja), a 12. korpus je prodorom preko Hercegovine i istočne Bosne stigao na Drinu i prešao je 6. i 7. septembra kod Starog Broda, sjeverno od Višegrada (ORNJ, II, str. 266—273).

33) Naređenje Štaba Operativne grupe, Zbornik 1/9, 117.

Dejstva u južnoj Srbiji (12—30. 8. 1944)

Poslije podne toga dana Krajišnike je u s. Mala Pupavica primio komandant 21. divizije Miloje Milojević i zadržao ih na konaku³⁴

Težak poraz četničkih korpusa na Kopaoniku primorao je njemačku komandu u Srbiji da protiv Operativne grupe divizija hitno preduzme nove mjere. Ona je na prostoru Kruševca koncentrisala nekoliko njemačkih, bugarskih i Nedićevih bataljona, ukupne jačine oko 3.500 ljudi, a na prostoru Blaca, Kuršumljije i Prokuplje prebacila je glavninu bugarske 27. divizije, bugarski 69. lovački puk, njemački 5. policijski puk i jedinice Srpske državne straže, ukupno oko 8.000 ljudi. Četnička 4. grupa jurišnih korpusa nalazila se na lijevoj obali zapadne Morave između Trstenika i Kruševca, sređivala je i popunjavala svoje jedinice, a dijelovi Rasinsko-topličke grupe korpusa bili su raspoređeni u zoni između Kruševca i Stalaća. Njemački general Felber tražio je od četničke Vrhovne komande da i druge jedinice iz sastava Rasinsko-topličke grupe korpusa i 2. kosovski korpus prebaci iz Jablanice prema Prokuplju i Velikom i Malom Jastrepcu. Druge okupatorske i kvislinške snage, jačine oko 10.000 ljudi, nalazile su se u Jablanici i oko Leskovca za dejstva protiv 21. i 24. divizije. Protiv njih aktivirana je i granična albanska fašistička milicija.³⁵

U pokretu prema Kuršumljiji 5. divizija (sa 1. i 10. krajiškom brigadom) stigla je 12. avgusta na prostoriju sela: Trebinja—Parada—Pardu-

34) Bismo Štaba 21. divizije zamjeniku komandanta Glavnog štaba Srbije, Zbornik 1/9, 114.

35) P. Višnjjić, n. d., str. 64—65.

se—Ugljare. Sa štabom divizije kretao se i Stab Operativne grupe. Na tom maršu iznenada nas je napala, raspoređena po grupama, mještanska albanska fašistička milicija i jedinicama nanijela gubitke od 3 mrtva i 7 ranjenih, od kojih 4 teže ranjena. Vješto koristeći ispresijecano zemljište, djelimično pokriveno niskim raslinjem, i brzo se prebacujući sa jednog na drugi zaklon, milicija se nije dala ni okom sagledati.³⁶

Poslije podne toga dana 2. divizija (sa 2. i 4. proleterskom brigadom) izvršila je pokret od pravca Razbojne na jug, prema selima Manastirci, Sagonjevo i Nevade.

Radi pripreme za napad na Kuršumliju, obje divizije dobile su zadatak da prikupljaju podatke o rasporedu i jačini neprijatelja u gradu i okolini.

Tih dana na položajima prema Kuršumliji, na istočnim prilazima gradu, nalazila se 4. srpska brigada 21. divizije; njena 5. srpska brigada nalazila se u rejonu Velike Plane, na Jastrepcu, a 6. srpska brigada otpratila je teške ranjenike do aerodroma u s. Bojnik, radi njihovog prebacivanja na liječenje u Italiju.³⁷

Pošto je prikupio snage, neprijatelj je 12. avgusta krenuo u nastupu na sva tri pravca: od Kuršumlije dolinom Toplice, od Blaca prema Razbojni i od Kruševca ka Aleksandrovcu. U toku dana glavnina bugarskog 122. pješadijskog puka stigla je iz Kuršumlije na prostor sela Nevade—Žuč—Sagonjevo. Ove bugarske snage sukobile su se 13. avgusta sa jedinicama 2. divizije. U veoma oštroj borbi, na otvorenom terenu, Bugari su potisnuti ka selima Selova i Žuča. Pred veče je u borbu stupila 1. krajiška brigada. Ona je od pravca s. Mimica i s. Igrište napala bugarski lijevi bok. Uhvaćeni u kliješta naših jedinica, Bugari su bili prisiljeni da se isto veče u neredu povuku u Kuršumliju. Na bojištu je ostalo 185 poginulih Bugara, a zarobljeno ih je 135. Zaplijenjena su 3 brdska topa 75 mm, 4 minobacača 81 mm, 8 mitraljeza, 16 puškomitraljeza, 12 automata, 250 pušaka, oko 26.000 metaka, 1 radio-stanica; zaplijenjeno je dosta konja i druge opreme. U toj borbi naše jedinice imale su 8 mrtvih i 13 ranjenih.³⁸

Da bi olakšao borbu protiv bugarskog 122. puka, štab Operativne grupe naredio je štabu 21. divizije da njegove jedinice u toku noći 13/14. avgusta izvrše pritisak na Kuršumliju i na komunikacije Kuršumlija—Prokuplje, što je i učinjeno.³⁹

Poslije poraza bugarskog 122. pješadijskog puka, štab Operativne grupe odlučio je da se napadne neprijateljski garnizon u Kuršumliji. Na osnovu prikupljenih podataka o jačini i rasporedu neprijateljskih snaga na prostoru Kuršumlije i Blaca, štab Operativne grupe odlučio je da u napadu na grad angažuje po jednu brigadu iz 2, 5. i 21. divizije, da postavi jaka

36) Zapovijest Štaba 5. divizije od 11. avgusta 1944. i izvod iz operacionog dnevnika 5. divizije, Zbornik 1/9, 118 i 181.

37) Tada je 4. srpska brigada imala 311 boraca, 5. srpska — 470, 6. srpska — 300 boraca; divizija je imala protivtenkovski top. Politički komesar divizije bio je potpukovnik Rista Antunović (Zbornik 1/9, 183). Za vrijeme borbi kod Kuršumlije 21. divizija stavljena je pod komandu Štaba Operativne grupe divizija.

38) Izvodi iz operacijskih dnevnika Štaba Operativne grupe i 2. i 5. divizije, Zbornik 1/9, 179, 180 i 181. U svom izvještaju Bugari priznaju da su u toj borbi imali 10 mrtvih, 26 ranjenih i 272 nestala vojnika, podoficira i oficira; da su izgubili 4 topa, 5 minobacača, 35 puškomitraljeza, 266 pušaka, 1 radio-stanicu i 197 konja (P. Višnjić, n. d., str. 67).

39) Izvještaj Štaba 21. divizije, Zbornik 1/9, 162.

obezbeđenja prema Blacu i Prokuplju, a manja prema Podujevu.⁴⁰ Napad na grad predviđen je u 23 časa 14. avgusta.

Za napad na Kuršumliju Štab 2. divizije odredio je 4. proletersku brigadu, ojačanu jednim bataljonom 3. srpske brigade. Ona je napadala na odsjeku s. Mikuljana—s. Pepeljevac; 1. krajiška brigada 5. divizije napadala je grad sa zapada i juga, između rijeka Toplice i Kosanice; 4. srpska brigada 21. divizije napadala je sa istoka, na pravcu Marine kule. Druge jedinice 2. divizije postavljene su prema Blacu i Razbojni, dio snaga 21. divizije kontrolisao je komunikacije Kuršumlija—Prokuplje, a dva bataljona 10. krajiške brigade 5. divizije kontrolisali su komunikaciju Kuršumlija—Podujevo u rejonu Kuršumljske banje, a druga dva njena bataljona nalazila su se u opštoj rezervi.

Štabovi brigada i bataljona izvršili su izviđanje svojih pravaca napada, a napad je počeo oko ponoći 14/15. avgusta.

I pored snažnog i dobro vođenog napada, grad nismo zauzeli. Neprijateljske snage u gradu bile su znatno jače nego što smo o tome imali podatke (odnos u pješadiji 2:1, u artiljeriji 3:1 u korist neprijatelja). Napadnut sa svih strana, neprijatelj je iz svih svojih utvrda pružio izuzetno jak otpor. Iako se jedan bataljon 1. krajiške brigade niz Banjsku reku probio u grad i zauzeo željezničku stanicu i sokolski dom, neprijatelj je, na pravcu napada drugih njenih bataljona, uporno držao i odbranio spoljna utvrđenja na Somokovu (trig. 734) i u s. Bačoglava. Slična situacija bila je i kod 4. proleterske i 4. srpske brigade: dio njihovih snaga vodio je borbu u gradu, ali nisu bila likvidirana neka spoljna utvrđenja. Izjutra 15. avgusta od pravca Prokuplja probile su se u Kuršumliju jedinice upućene u pomoć okruženom garnizonu. Ocijenivši da bi dalja borba za grad bila skopčana sa našim velikim gubicima, štab Operativne grupe povukao je jedinice iz grada i njegove neposredne okoline. Prilikom izvlačenja iz grada, 1. bataljon 1. krajiške brigade imao je dosta gubitaka.

U napadu na Kuršumliju 1. krajiška brigada imala je 9 poginulih, 10 teže i 32 lakše ranjena. Prema procjeni štaba brigade, neprijatelj je imao oko 70 izbačenih iz stroja, poginula su tri bugarska oficira, a zarobljeno 8 vojnika.⁴¹

U borbi za Kuršumliju jedinice Operativne grupe divizija prvi put su stupile u neposrednu vezu i zajednički se borile sa jedinicama Glavnog štaba Srbije.

U napadu na 17. diviziju neprijatelj je do mraka 13. avgusta od pravca Blaca zauzeo Razbojnu, a od Kruševca izbio na liniju s. Nabrđe—s. Novaci. Upornom odbranom 17. divizije neprijatelj je zadržan na tim položajima sve do 15. avgusta. Toga dana štab Operativne grupe orijenti-

40) Zapovijest Štaba Operativne grupe divizija za napad na Kuršumliju, Zbornik 1/9, 138.

Kako su u vrijeme pokreta 2. i 5. divizije prema Kuršumliji i neprijatelju pristizale snage u Prokuplje, Bliace i Kuršumliju, naši obavještajni i izviđački organi nisu stigli da prikupe podatke o pristiglim njegovim snagama. Tako je Štab Operativne grupe imao podatke da se u Kuršumliji nalazi jedan bugarski bataljon (računao je na to da je ovaj bataljon 13. avgusta vodio borbu sa jedinicama 2. i 5. divizije), novoformirani Nedićev puk i nešto Nijemaca. Takođe nije znao da su na prilazima gradu i u samom gradu izgrađeni betonski bunker i da su opasani rovovima i bodljikavom žicom.

41) Izvještaj štaba 1. krajiške brigade, Zbornik 1/9, 149.

sao je 2. diviziju prema Blacu i Razbojni. Dejstvom brigada obiju divizija neprijatelj je 16. avgusta napustio Razbojnu i povukao se u Blace, a 17. avgusta, pod pritiskom 6. proleterske brigade, povukao je svoje snage od Novaka i Nabrda u Kruševac.

Pošto je Operativna grupa divizija osujetila plan neprijatelja da povrati Rasinu, Župu i Kopaonik, Vrhovni štab je naredio njenom štabu da se divizije ne upuštaju u teže borbe, nego da se što više uradi na popuni jedinica novim borcima, da se jedinice što bolje naoružaju i odmore radi predstojećih važnih zadataka u Sumadiji. Odlukom Vrhovnog štaba došlo je i do promjene u sastavu Operativne grupe: 18. avgusta 1944. 2. proleterska divizija prešla je pod komandu Glavnog štaba Srbije, a u sastav Operativne grupe ušla je 21. divizija. (U njen sastav 1. septembra ušla je 2. proleterska brigada.) Ta promjena imala je svoju vojno-političku osnovu: politički i vojnički snažna, homogena i iskusna 2. proleterska divizija pomoći će moralno-političkom i borbenom učvršćenju novoformiranih divizija na području Jablanice, Crne Trave i Toplice, a 21. divizija, u sastavu Operativne grupe i odlaskom sa svoje matične teritorije, još će brže sticati borbenu čvrstinu, udarnost i ratno iskustvo.⁴²

Devetnaestog avgusta stigli su u posjetu Stabu Operativne grupe (u i. Igrište, 12. km zapadno od Kuršumlije) Koča Popović, komandant Glavnog štaba NOV i PO Srbije, i Petar Stambolić, član Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju. Najviše se razgovaralo o mogućnostima popune novim borcima divizija Operativne grupe. Dogovoreno je da dio boraca dobiju od srpskih jedinica sa područja Jablanice, Crne Trave i Toplice, a intenzivnim političko-propagandnim radom u Župi, Rasini i oko Kruševca da se vrši dobrovoljna mobilizacija. Razgovoru o radu na mobilizaciji novih boraca za jedinice Operativne grupe prisustvovao je i pisac ovih redova.

Prilikom povratka Koče Popovića, sa njim je iz divizija Operativne grupe pošlo 250 viših i nižih vojnih i političkih starješina koje su bile određene za popunu srpskih jedinica starješinskim kadrom. Od toga broja u 5. divizije pošla su 84 vojna i politička rukovodioca ili kurira za Glavni štab Srbije. Među ovim starješinama nalazili su se Rade Zorić, komandant 4. krajiške brigade, koji je odmah zatim postavljen za komandanta 25. divizije, Mlado Marin, politički komesar 1. krajiške brigade, postavljen je za političkog komesara 21. divizije, dr Julka Mešterović, šef hiruške ekipe divizije, Mirko Zec, komandant bataljona u 1. krajiškoj brigadi, pošao je na dužnost komandanta brigade, Vice Bašić, intendant brigade, pošao je na dužnost intendanta divizije. Rastanak izabranih starješina sa svojim ratnim drugovima i jedinicom bio je dirljiv i težak, ali su bili ponosni što im se ukazuje povjerenje da stanu na čelo četa, bataljona i brigada srpskih jedinica da ih vode u borbe i osposobljavaju ih za izvršenje i svih drugih ratnih zadataka.

Odlazak velikog broja Krajišnika u srpske jedinice primljen je od krajiških boraca 5. divizije i 2. krajiške brigade 17. divizije veoma dobro:

42) Pirve divizije NOVJ na teritoriji Srbije formirane su ovim redom: 21. divizija — 20. maja 1944, 22. divizija — 25. maja, a u junu 1944. formirane su 23, 24, i 25. divizija.

bio je to izraz drugarske pažnje i zahvalnosti za pomoć u kadrovima koju su 1942. godine proleTERSKE brigade pružile mladim krajiškim brigadama.

Odlazak drugova izazvao je promjene ljudi na komandnim i političkim dužnostima u brigadama 5. divizije. Za političkog komesara 1. krajiške brigade postavljen je Petar Simurdić, a za zamjenika komandanta brigade — Ljubomir Jajčanin Bijeli; za komandanta 4. krajiške brigade postavljen je Vid Vicuka Bodiroža. U svim brigadama bilo je dosta personalnih promjena u štabovima bataljona i u komandama četa.

Kada je 2. proleTERSKA divizija 20. avgusta krenula za Jablanicu, sa njom su pošli teži ranjenici 5. i 17. divizije. Iz 5. divizije pošlo je 36 teških ranjenika. Oni su, zatim, sa aerodroma u Bojniku, prebačeni savezničkim avionima na liječenje u Italiju. Bila je to velika pomoć za naše jedinice, a još veća za ranjene drugove koji su otpremljeni u sigurne i dobro opremljene bolnice.

Tih dana štab divizije poslao je preko Glavnog štaba Srbije u Bosansku krajinu 15 primjeraka divizijskog lista »Put slobodi«, br. 3. List je bio posvećen trogodišnjici ustanka u Krajini. U njegovom sadržaju bilo je dosta članaka o takmičenju u jedinicama povodom proslave ustanka i o borbama u Srbiji. Bili smo sigurni da će list biti rado čitan gdje god stigne. Jedan primjerak lista poslali smo Vrhovnom štabu, a jedan našim ranjenicima u Srbiji.

Od 21. avgusta raspored divizija Operativne grupe bio je slijedeći: 17. divizija u Zupi — kontrolisala je pravce od Kruševca, Trstenika i Vrnjačke Banje; 21. divizija sa 4. i 5. srpskom brigadom nalazila se prema Kuršumliji, a sa 6. srpskom brigadom u selima južno od Jastrepcu, orijentisana prema Blacu; 5. divizija — sa 4. krajiškom brigadom u rejonu Blaževa i Belog Polja, ostala je na ranijem zadatku, 10. krajiška brigada kontrolisala je pravac od Blaca prema Razbojni, 1. krajiška brigada pošla je u partizanska sela sjeverno od Jastrepcu da vrši mobilizaciju boraca za cijelu diviziju, ali i da izvodi iznenadne i brze akcije na neprijateljske komunikacije u dolinama Južne i Zapadne Morave. Sa brigadom su pošli Petar Stambolić i politički komesar divizije Ilija Materić.

Iako je 5. divizija bila raspoređena na velikom prostoru, štab divizije nije imao teškoća u komandovanju brigadama. Za razliku od vremena prvog prodora 2. i 5. divizije u Srbiju, sada je vojno-politička situacija bila znatno povoljnija, a štabovi brigada imali su radio-stanice.

Sve tri brigade razvile su veoma živu političku aktivnost u narodu. Održani su zborovi, konferencije i drugi skupovi. A imalo se o čemu govoriti, jer su nam svakim danom putem Tanjuga stizale dobre vijesti. Da pomenem samo neke događaje koji su se u tom vremenu zbili u našoj zemlji i kod saveznika: 1. proleTERSKA i 37. divizija izvršile su prodor u zapadnu Srbiju, a koncem avgusta to je učinila i 6. proleTERSKA divizija, dok su 23. i 25. divizija otpočele operacije u istočnoj Srbiji; 22. avgusta jedinice Crvene armije otpočele su operacije na Balkanu radi izbacivanja Rumunije i Bugarske iz osovinskog bloka; 27. avgusta bugarski 1. okupacioni korpus počeo se prikupljati na prostoriji Leskovac—Niš radi povlačenja u Bugarsku; 15. avgusta zapadni saveznici iskricali su se u južnoj Francuskoj, a 25. avgusta oslobodili Pariz. Stab divizije je svakodnevno umno-

žavao radio-vijesti »Slobodne Jugoslavije« i slao ih jedinicama i narodno-oslobodilačkim odborima. Putem kulturnih priredbi veze naroda sa boricima postajale su neposrednije i čvršće. Narod u jestrebačkim selima i onima prema Kruševcu i Južnoj Moravi srdačno i toplo dočekao je 1. krajišku brigadu, boricima donosio darove; rado ih je primao u svoje domove. Ljudi su boricima govorila o zlodjelima okupatora i domaćih slugu, osobito četnika. Na poslovima mobilizacije za jedinice 5. divizije sa političkim komesarom divizije i Štabom 1. krajiške brigade radile su terenske partijske i skojevske organizacije, komanda područja Kruševac, komande mjesta i narodnooslobodilački odbori. Taj posao tekao je veoma uspješno.

Za to vrijeme jedinice brigade izvele su nekoliko akcija koje su zbog postignutih rezultata i smjelosti izvođenja u narodu ostavile snažan utisak. Noću 22/23. avgusta napadnut je njemački aerodrom kod Kruševca i četnička jedinica iz sastava Rasinsko-topličkih korpusa u s. Parunovac (u blizini Kruševca). Četnici su razbijeni, zarobljeno ih je 43, a aerodrom je bio dobro branjen, pa su zapaljena samo tri aviona. Mi smo imali 3 poginula i 3 ranjena borca. Noću 24/25. avgusta brigada je sa tri bataljona pošla na četnike koji su se nalazili u selima Dedina, Tekija i Markšane (u blizini Kruševca). Međutim, četnici su doznali za pokret brigade, pa su pobjegli preko Zapadne Morave. Iste noći jedna četa sa minerima srušila je dva mosta na željezničkoj pruzi i cesti na potoku V. Biljevac, kod zaseoka Ravna. Slijedeće noći jedan bataljon brigade minirao je željezničku prugu Stalać—Niš kod s. Vitkovac. Na mine i zasjedu naišao je teretni voz. Uništena je lokomotiva i 8 vagona, poginulo je 10 Nijemaca, a 4 su zarobljena. Naši bez gubitaka. Ista pruga minirana je noću 26/27. avgusta kod s. Tešice. Tom prilikom uništena je lokomotiva, 15 vagona i 2 kamiona. U vagonima su uništeni dijelovi za tri nova aviona, 3 vagona hrane i drugi materijal. Poginulo je 5 Nijemaca i jedan je zarobljen. Naš bataljon imao je jednog lakše ranjenog. U tim akcijama zaplijenjeno je dosta naoružanja i druge vojne opreme.

Radi primanja materijala od saveznika i odašiljanja u jedinice Operativne grupe divizija, 4. krajiška brigada ostala je u rejonu sela Blaževa i Belog Polja sve do 30. avgusta. Materijal su slali Englezi. Obično su povremeno stizala dva aviona. Dobili smo dosta puškomitraljeza i municije, manje eksploziva. Iako smo tražili nismo ništa dobili od odjeće i obuće. Za šivenje rublja korišteni su padobrani, ali je na terenu bilo malo šivaćih mašina.

Pored posla oko prijema savezničkog ratnog materijala i političkog rada u narodu, 4. krajiška brigada je u drugoj polovini avgusta izvela nekoliko uspješnih akcija na neprijateljske komunikacije u dolini Ibra. Po menuću od njih samo neke. Noću 24/25. avgusta dva njena bataljona u zasjedi kod sela Kajkova sačekali su i uništili 16 neprijateljskih kamiona i jedna luksuzna kola. Poginulo je 13 Nijemaca, među kojima jedan poručnik. Zaplijenjeno je nešto naoružanja i municije. Bataljoni nisu imali gubitaka. Noću 27/28. avgusta ojačani bataljon brigade kod sela Slatine iz zasjede je dočekao vojni voz od 80 vagona, u kome se nalazilo oko 800 Nijemaca. Voz je miniran, a zatim obasut bombama i mitraljeskom vat-

⁴³⁾ Izvještaj Štaba 1. krajiške brigade i Štaba 5. divizije, Zbornik 1/11, 32, 56, 94 i 99.

rom. Prema podacima dobivenim od radnika koji su opravljali željezničku prugu, poginulo je oko 350 vojnika, među kojima dva potpukovnika i tri kapetana. Uništena je cijela kompozicija voza i jedan protiviavionski top, a željeznička pruga u dužini od 500 metara. Pruga je osposobljena tek 30. avgusta uveče. Naš bataljon je imao 5 ranjenih, od kojih tri teže.⁴⁴

U međuvremenu je četnička Vrhovna komanda popunila i reorganizovala 4. grupu jurišnih korpusa sa kojom je, zajedno sa Rasinsko-topličkom grupom korpusa, 26. avgusta otpočela napad od pravca Kruševca, Trstenika i Vrnjačke Banje na razvučene snage 17. divizije. Četnici su imali namjeru da povrate Zupu i Rasinu, a zatim da produže nastupanje na prostor Kopaonika i Jastrepcu. U napadu od Trstenika ka Aleksandrovcu i Razbojni učestvovali su i dijelovi 5. puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa. U svemu, neprijatelj je angažovao oko 11.000 vojnika i 21. avgusta potisnuo je jedinice 17. divizije i zauzeo Aleksandrovac. Na desnom krilu 17. divizije, na pravcu Kruševac—Brus, borbu je vodila 6. proleterska brigada. Ona je u toku 27. avgusta bila ojačana sa dva bataljona 10. krajiške brigade, koji su stupili u borbu na odsjeku s. Novaci — s. Stitari. Borba je bila žestoka, neprijatelj je oštro napadao i u toku dana ovladao linijom s. Novaci—Ristino guvno (trig. 328). Bataljoni 10. krajiške brigade izbacili su iz stroja oko 40 neprijateljskih vojnika, a naši su imali 2 mrtva i 4 ranjena. Poginuo je komandant bataljona Branko Tadić.

Da bi ojačao lijevo krilo 17. divizije, štab Operativne grupe uputio je u rejon s. Kriva Reka dva bataljona 4. krajiške brigade. Bataljoni su tamo stigli pred veče 27. avgusta.

Isto veče Stab Operativne grupe divizija donio je odluku za protivnapad. Osnovna zamisao ove odluke bila je da se manevarskom odbranom 17. divizije neprijatelj uvuče što dublje na prostor Brusa, a da se zatim obuhvatom oba njegova krila i napadom s fronta razbije i uništi. Za napad na neprijateljevo desno krilo i bok, na pravcu Nerade (trig. 1350)—s. Pleš—s. Latkovac—Lupoglava (k. 667), određena je 5. divizija sa 4. i 10. krajiškom brigadom i 2. krajiškom brigadom 17. divizije; za obuhvatni napad na lijevom boku, na pravcu s. Stitari—s. Rataje, određene su 1. krajiška i 6. srpska brigada; s fronta 21. divizija (bez 6. srpske brigade) napada pravcem s. Krivi Brod—s. Dobroljupci—s. Bobote, i 17. divizija (bez 2. krajiške brigade) — pravcem s. Tršanovci—s. Botunja—Aleksandrovac. Zbog udaljenosti jedinica od polaznih rejona za napad predviđeno je da napad počne uveče 29. avgusta.⁴⁵

Plan protivnapada bio je dobro smišljen, ali nije ostvaren, jer su četnici bili na oprezu. Oni su 28. avgusta zauzeli Brus, a prema Razbojni cio teren na lijevoj strani r. Rasine. Međutim, istog dana dva bataljona 4. krajiške brigade i dijelovi 17. divizije napadom na pravcu s. Mačkovac—Nevađe potisnuli su 1. jurišni korpus na lijevu obalu r. Rasine, na liniju Oglavak—Blato (trig. 710). Da bi ojačala 1. jurišni korpus i time bolje obezbijedila svoje desno krilo, četnička komanda je glavninu svojih snaga iz Brusa pred veče toga dana izvukla prema Blacu. Ocijenivši da joj prijeti opasnost od udara naših snaga na oba krila četnička komanda je u toku 29. avgusta otpočela izvlačenje svojih glavnih snaga prema Aleksan-

44) Izvještaj Štaba 5. divizije, Zbornik 1/11, 56 i 99.

45) Zapovijest Štaba Operativne grupe divizije, Zbornik lili, 73.

drovcu i Novacima. Jedinice Operativne grupe su u toku napada brzo savladivale neprijateljeve zaštitne dijelove, a 30. avgusta, poslije nešto oštrijih borbi, potisnule ga u dolinu Zapadne Morave. Četvrta i 10. krajiška brigada izbacile su iz stroja 24, a zarobile 2 četnika, imale su 2 mrtva i 2 ranjena; 1. krajiška zarobila je 24 četnika, a imala je 3 lakše ranjena borca.

Do 4. septembra 1944. godine 4. i 10. krajiška brigada nalazile su se na prostorijsi sela Kriva Reka—Mačkovac—Lapčevići i izvidale pravac od Ibra i Jošaničke Banje, a 1. krajiška brigada zadržala se u jastrebačkom kraju na poslovima mobilizacije. Do toga vremena iz ovoga kraja prijavilo se za 5. diviziju 450 mladića. U diviziju je došlo i 166 boraca iz 23. divizije i 38 boraca iz Ibarskog partizanskog odreda.⁴⁶⁾ Ovim popunama divizija je ponovo narasla na blizu 3.000 boraca. Sa novim borcima provedena je najnužnija vojna obuka. U brigadama su formirani kursevi za komandire vodova i desetare. A kao i obično, ideološko-političkom radu u jedinicama posvećena je posebna pažnja.

Da bi se povećala vatrena moć jedinica, povučeni su iz bataljona minobacači 81 mm, pa su od njih i zaplijenjenih brdskih topova formirane u brigadama prateće čete teškog oružja.

Na aerodromu Glavnog štaba Srbije u Jablanicu stigla je grupa sovjetskih ljekara i drugog sanitetskog osoblja, kao pomoć našim sanitetskim jedinicama. Tada su u divizijsku bolnicu 5. divizije bili raspoređeni jedan sovjetski hirurg i jedna sestra — njegov asistent. Oni su se brzo sprijateljili sa našim sanitetskim osobljem i pružili izvanrednu pomoć u liječenju i njezi naših ranjenih drugova.

Povoljan razvoj vojno-političke situacije u zemlji, napredovanje saveznika na svim frontovima, uspješne borbe Operativne grupe divizija, povezivanje sa srpskim divizijama i narodom u Toplici, Zupi i Rasini, popuna jedinica novim borcima, upućivanje teških ranjenika na liječenje u Italiju, redovna ishrana, periodi odmora i ljetnji vremenski uslovi — sve je to uticalo da se inače dobro moralno-političko stanje i borbeno raspoloženje u jedinicama još više učvrste i ojačaju.

U takvom izvanredno snažnom borbenom raspoloženju boraca i starješina 5. divizija pošla je na novi zadatak — u Šumadiju.

46) Ibarski partizanski odred bio je formiran 3. oktobra 1943 ali je u istom mjesecu rasformiran. Ponovo je formiran 15. avgusta 1944. i u oktobru narastao na 1.000 ljudi.